

RN 129a

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO
UNIVERZE V LJUBLJANI

mag. METKA ŠPES
mag. MARJAN RAVBAR

**PROSTORSKI
PROBLEMI RAZPRŠENE
URBANIZACIJE V
RADOVLJIŠKI KOTLINI**

avtorji:

mag. METKA ŠPES
mag. MARJAN RAVBAR

direktor:

dr. RADO GENOVIČ

LJUBLJANA, 1992

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO
UNIVERZE V LJUBLJANI

1. KRATEK PREGLED SODOBNIH URBANIZACIJSKIH TOKOV V SLOVENIJI
2. PUBLIKOVANJE MESTNIH REDOV V SLOVENIJI S Poudarkom NA ZGORNJO GORENJSKO
3. ŠIRJENJE URBANIZACIJE NA ZGORNJEM GORNJSKEM
4. PREGLED MESTNIH REDOV V OBMEŠTJIH RADOVLJIŠKE KOTLINE
5. **PROSTORSKI PROBLEMI RAZPRŠENE URBANIZACIJE V RADOVLJIŠKI KOTLINI**
6. OSNOVNE EKOLOŠKE ZNACILNOSTI RADOVLJIŠKE KOTLINE
7. PREGLED DOMENIŠKIH POVIŠOČTELJEV DEGRADACIJE OKOLJA V RADOVLJIŠKI KOTLINI
8. ODNOS PREBIVALCEV IZBRANIH NASELJI RADOVLJIŠKE KOTLINE DO AKTUALNIH SPREMENB V OKOLJU
9. ŠIRJENJE POZIDAVE NA KMETIJSKA ZEMLJIŠČA
10. SUBURBANIZACIJSKE TEŽNJE IN POMEN ZA PROSTORSKO NAČRTOVANJE
11. RAVEN PRILAGAJANJA NADALJNEMU RAZVOJU NASELJI

naročnik: Skupščina občine Radovljica

avtorja:

direktor:

mag. METKA ŠPES
mag. MARJAN RAVBAR

dr. RADO GENORIO

LJUBLJANA, 1992

KAZALO

1. UVOD
2. KRATEK PREGLED SODOBNIH URBANIZACIJSKIH TOKOV V SLOVENIJI
3. OBLIKOVANJE MESTNIH REGIJ V SLOVENIJI S Poudarkom NA ZGORNJO GORENJSKO
4. ŠIRJENJE URBANIZACIJE NA ZGORNJEM GORENJSKEM
5. PREOBRAZBA NASELIJ V OBMESTJIH RADOVLJIŠKE KOTLINE
6. FIZIOGNOMIJA NASELIJ V OBMESTJIH RADOVLJIŠKE KOTLINE
7. MOTIVACIJSKI DEJAVNIKI PREOBRAZBE NASELIJ
8. OSNOVNE EKOLOŠKE ZNAČILNOSTI RADOVLJIŠKE KOTLINE
9. PREGLED POMEMBNEJŠIH POVZROČITELJEV DEGRADACIJE OKOLJA V RADOVLJIŠKI KOTLINI
10. ODNOS PREBIVALCEV IZBRANIH NASELIJ RADOVLJIŠKE KOTLINE DO AKTUALNIH SPREMEMB V OKOLJU
11. ŠIRJENJE POZIDAVE NA KMETIJSKA ZEMLJIŠČA
12. SUBURBANIZACIJSKE TEŽNJE IN POMEN ZA PROSTORSKO NAČRTOVANJE
13. RAVEN PRILAGAJANJA NADALJNJEMU RAZVOJU NASELIJ
14. UPORABLJENA LITERATURA

1. UVOD

Z družbenim napredkom se menja tudi značaj urbanizacije. Globalne civilizacijske in tehnološke spremembe druge polovice dvajsetega stoletja imajo svoj odsev tudi v sistemu poselitve. Klasični lokacijski faktorji, ki so bili še do nedavna odločujoči pri nameščanju človeških bivališč, stopajo v ozadje oziroma dobivajo nove vzgibe. Spremembe v zaposlitveni in socialnogeografski strukturi prebivalstva, povezane z dvigom življenjske ravni, odločilno spreminjajo tudi motivacijo ljudi, ko se odločajo o bivalnih razmerah, ki jim jih nudijo bodisi mesta bodisi podeželska naselja. Nove življenjske razmere podpirajo disperzijo.

Doslej opravljene raziskave so pokazale, da poteka na obrobju naših mest vrsta zapletenih dogajanj in da tam nastaja zmes urbanih in ruralnih sestavin. Namesto ostre meje med mestom in okolico je nastal širok prehodni prostor, za katerega se je v strokovni literaturi uveljavil naziv suburbanizacija podeželja. Kako ti družbenoekonomski dejavniki vplivajo na oblikovanje novih oblik poselitve, je pri nas sorazmeroma slabo raziskano. Rav zato želimo odgovoriti na naslednja vprašanja:

- Kateri družbeni procesi imajo na razpršeno urbanizacijo odločujoči vpliv?
- Kateri faktorji, pojavi in motivi jo spodbujajo?
- Kakšno vlogo in pomen imajo lahko odgovori na gornja vprašanja v regionalnem planiranju in pri oblikovanju bodoče poselitve?

Pričujoča študija zato namerava:

- raziskati različne pojavne oblike urbanizacije, ugotoviti razlike med urbanizacijo in suburbanizacijo, in v zvezi s tem utemeljiti obmestja slovenskih mest kot sestavino sodobnih družbenih in prostorskih dogajanj;

- prikazati razvojne in okoljevarstvene dejavnike, ki v medsebojnem učinkovanju v praksi spodbujajo nove oblike urbanizacije oziroma suburbanizacije;
- razložiti procese, zaradi katerih nastajajo nove oblike poselitve;
- proučiti funkcijske povezave med mesti in okolico;
- in končno nakazati probleme, ki so pomembni za prostorsko urejanje, ali bolje rečeno, za načrtno usmerjanje urbanizacije.

Spremembe bomo proučevali s pomočjo statističnih kazalcev, ki označujejo sodobne premike prebivalstva med mesti in njihovim obmestjem ter prostorske spremembe v njih v osemdesetih in predvsem v devetdesetih letih s pomočjo zračnih posnetkov. Eden od pglavitnih namenov te študije je tudi, da vsaj v skromnem obsegu razširimo naše vedenje o urbanizaciji in suburbanizaciji.

2. KRATEK PREGLED SODOBNIH URBANIZACIJSKIH TOKOV V SLOVENIJI

V pričujočem pregledu želimo osvetliti novejšje spremembe, ki nastopajo v demografskem razvoju mest in ostalih naselij v Sloveniji. Urbanizacijske težnje na republiški ravni v dobršni meri veljajo tudi za urbanizacijo na Zgornjem gorenjskem. Ker urbanizacijo večidel merimo s številom in deležem mestnega prebivalstva (Vrišer, 1984), tudi pričujoči pregled temelji na proučitvi demografskih sprememb med slovenskimi mesti in ostalimi naselji.

Čeprav je bila za Slovenijo od nekđaj značilna razmeroma nizka stopnja urbanizacije, so tudi tu v povojnem obdobju nastale precejšnje spremembe. Pod vplivom industrializacije smo bili v šestdesetih in sedemdesetih letih priča celo pospešene urbanizacije (Vrišer, 1969), ko se je delež mestnega prebivalstva postopoma dvigoval od 36,1% v letu 1961 na 44,6% v letu 1971 in na 48,9% v letu 1981. V tem kratkem obdobju se je urbanizacija napajala pretežno s poudarjenimi migracijami prebivalstva s podeželja in dinamičnim razvojem malih mest, satelitov, v urbaniziranem zaledju Ljubljane, Maribora, Celja. Takšna mesta z nadpovprečnim gibanjem rasti prebivalstva so bila zlasti: Domžale, Litija, Grosuplje, žalec, Slovenske Konjice, Slovenska Bistrica itd. Povprečne letne stopnje rasti mestnega prebivalstva so v obdobju 1961/71 znašale 2,15% in v obdobju

1971/81 2,05%, medtem ko je skupno prebivalstvo naraščalo po letni stopnji 0,6% v prvem in 1,1% v drugem obdobju. Koeficient koncentracije prebivalstva, izračunan med razmerjem indeksa rasti mestnega prebivalstva in rasti prebivalstva v nemestnih naseljih, je za obdobje 1961/81 znašal 1,53 (Ravbar, 1989).

Po letu 1981 (deloma že v drugi polovici sedemdesetih let) opazamo umirjanje rasti mestnega prebivalstva. Do leta 1986 se je delež mestnega prebivalstva sicer povzpел na 50,1%, vendar se je povprečna letna stopnja rasti znižala na 1,4%, ob tem, da skupno prebivalstvo v republiki narašča po 1,0% letni stopnji. Koeficient koncentracije prebivalstva se je v obdobju 1981/86 povzpел na 1,05, kar pomeni, da mestna naselja naraščajo le za 5% hitreje od ostalih naselij. Tako se proces koncentracije prebivalstva v mestih zmanjšuje v korist urbanizacije širše pokrajine, kar pomeni prehod iz sekundarne v terciarno - postindustrijsko fazo urbanizacije.

Povprečna letna rast števila prebivalstva v mestih je po letu 1981 le še za malenkost nad gibanjem prebivalstva v Sloveniji. Letno so vsa slovenska mesta skupaj po letu 1981 naraščala v povprečju za 9.350 prebivalcev (v prejšnjem desetletju še za 14.640). Med temi prebivalstvo Radovljice, Bleda in Lesc narašča letno za 217 ljudi (pred letom 1981 za 278), medtem, ko prebivalstvo Jesenic upada za -90 (pred letom 1981 je še naraščalo za 236). Najintenzivnejši tokovi se tako predstavljajo iz mestnih središč v njihova predmestja in v širši obmestni prostor, kjer je prebivalstvo v istem obdobju letno naraščalo za 14.420 oziroma za 16.300 prebivalcev (v obdobju pred letom 1981 še za četrtno manj). Za Zgornjo Gorenjsko veljajo naslednji podatki: obmestja letno rastejo po letu 1981 v Radovljici za 107, na Jesenicah pa celo za 741, pred letom 1981 pa za 96 oziroma 142. Podatki nas še opozarjajo na problem praznenja podeželja, ki je prisotno na skoraj štirih petinah slovenske zemlje. Tu živi le še manj kot petina slovenskega prebivalstva. Letno zmanjševanje je za več kot 13.500 prebivalcev in se iz leta v leto povečuje (v prejšnjem desetletju je bilo letno upadanje še manjše od 10.000 prebivalcev). Praznenje obsežnih predelov zajema praviloma hribovita območja alpskega in predalpskega sveta, kraška polja in kraške planote ter terciarni, gričevnati svet južne, jugovzhodne in severovzhodne Slovenije.

Urbanizacija in industrializacija sta postopno oblikovali dvoje območij s povsem specifičnimi razvojnimi problemi. Na eni strani

razlikujemo "sorazmerno močno urbanizirana ravninska in dolinska območja, čigar teritorij se na obrobju območij gospodarske in populacijske koncentracije postopno širi proti hribovju" (V. Klemenčič, 1991, str. 29). Na drugi strani pa so "periferna območja, ki vse bolj zapadajo depopulaciji in razkroju kulturne pokrajine." (V. Klemenčič, 1991, ibid.).

Zgostitvena območja se postopoma oblikujejo na obsežnem, že starem urbaniziranem območju Ljubljanske kotline, na Dravsko - Ptujskem polju, Celjski kotlini, ob slovensko - italijanski meji od Pirana pa tja do Goriških Brd ter nasploh vzdolž "slovenskega cestnega križa". Vsa zgostitvena območja so se v glavnem razvila v ravninskem svetu in širših rečnih dolinah. V zaledju slovenskih mest se tako postopno oblikujejo zaokrožena območja z intenzivnejšo dinamiko rasti prebivalstva, ki je celo močnejša od samih mest. Ta "aktivna območja" niso izolirana, temveč so povezana med seboj tako, da tvorijo zelo izrazite pasove, tako imenovane "gospodarsko-prometne koridorje". Takih sklenjenih območij, ki so obkrožala mesta, je bilo 1981. leta 194 po številu. V njih je skupno prebivalo 604.553 prebivalcev (brez mestnega prebivalstva). Do leta 1986 se je število zgostitvenih območij še povečalo na 274, število v njih prebivajočega prebivalstva pa na 720.176. Na Zgornjem Gorenjskem sklenjena območja koncentracije prebivalstva ves čas ostajajo nespremenjena in sicer v Bohinjskem in Blejskem kotu, Dolini, Dobravah in Radovljiški kotlini. Skupaj prebiva 14.502 v radovljiški in 12. 154 prebivalcev v jeseniški občini (gl. sliko 1). Gostota prebivalstva v teh območjih znaša 314,5 preb/km², kar je sicer petkrat manj kot v mestih, enkrat manj kot v predmestjih, zato pa več kot trikrat nad slovenskim povprečjem in dvanajstkrat več kot na ostalem podeželju oziroma zunaj zgostitvenih območij Slovenije. To pomeni, da skoraj dve petini slovenskega prebivalstva prebiva na podeželju, katerega populacijski pomen se krepi tudi v absolutnih številkah. V radovljiški občini ta razmerja še odstopajo od slovenskih povprečkov saj na dobri desetini ozemlja prebiva skoraj polovica ljudi (gl. tabelo 1).

območje	192	43,2		
območje	17	17,7		
podeželje	81	87,4%	-0,8	-1,4
	86		13	13,9
skupaj	?	100%	?	100,0
			1,1	1,0

... premikov prebivalstva v obdobju 1971-86 torej kažejo (gl. ... in TA), da se dosedanja vztrajnostni, proti mestom usmerjeni

TABELA 1: TEŽNJE V DEMOGRAFSKEM RAZVOJU POSELJENOSTI SLOVENIJE V OBDOBJU 1971 - 1981 - 1986.

tip	leto	delež v površini	gostota v preb/km ²	delež prebiv.	povpr.let. stop. rasti
mestna središča	71	2,6%	1094,4	33,7	2,3 1,3
	81		1370,2	38,5	
	86		1458,2	39,0	
pred-mestja	71	1,8%	390,8	8,3	3,2 2,6
	81		536,9	10,4	
	86		609,0	11,2	
obmestja sloven. mest	71	17,4	203,7	30,2	1,2 1,8
	81		238,7	35,8	
	86		260,9	36,9	
ostalo podeželje	71	78,2	35,0	32,1	-2,0 -3,2
	81		28,7	24,1	
	86		24,5	19,5	
skupaj		100	98,0	100	1,1 1,0

TABELA 1A: TEŽNJE V DEMOGRAFSKEM RAZVOJU POSELJENOSTI RADOVLJIŠKE OBČINE V OBDOBJU 1971 - 1981 - 1986.

tip	leto	delež v površini	gostota v preb/km ²	delež prebiv.	povpr.let. stop. rasti
mestna središča	71	1,0%	1627	36,9	2,4 1,6
	81		2056	41,7	
	86		2224	42,9	
obmestja mest	71	11,6%	172	45,4	1,3 1,4
	81		185	43,6	
	86		192	43,2	
ostalo podeželje	71	87,4%	17	17,7	-0,8 -1,4
	81		14	14,7	
	86		13	13,9	
skupaj		100%	?	100,0	1,1 1,0

Analize premikov prebivalstva v obdobju 1971-86 torej kažejo (gl. tabelo 1 in 1A), da se dosednji centripetalni, proti mestom usmerjeni

premiki, postopoma spreminjajo v centrifugalne. Rast mestnega prebivalstva in produkcijskih enot se širi na mestne robove in na širša urbanizirana območja. S tem prihaja do prostorskega razrasta mest in nastajanja mestnih regij. Nasprotno pa v veliki večini slovenskih mest opazamo tendence, ki vodijo v smeri stagnacije in celo upadanja. Mesto Jesenice so šolski primer.

Urbanizacija se kot dejavnik preobrazbe vaških naselij v obmestna pojavlja postopoma. Vzroki izvirajo iz prvih povojnih let, ko se je industrializacija pričela razvijati razpršeno po krajih, v katerih so bila na razpolago cenena zemljišča in nezahtevna delovna sila. Delavci so ostajali v vaseh in se vozili na delo v mesta ali zaposlitvena središča. Z njihovo pomočjo je mnogo naselij spremenilo svoje funkcije, zunanji videz in teritorialni obseg. Ta metamorfoza, ki se je razvijala vzporedno s tokovi socialne preobrazbe in s posodabljanjem prometnih poti skozi podeželje, je dosegla vrh v zadnjem desetletju, ko so vplivi urbanizacije "posegli" na skoraj ves "razpoložljivi" prostor in ga spremenili v "civilizirano pokrajino". Večina te preobrazbe je potekala nenačrtno in brez močnejšega vpliva urbanistične politike.

Naraščanje prebivalstva na podeželju je bilo ozko povezano, kot že omenjeno, z disperznim razvojem zaposlovanja (predvsem z zavestnim odpiranjem industrijskih delovnih mest na slovenskem podeželju) v vsem povojnem obdobju. V Radovljici je bilo po podatkih Registra organizacij in skupnosti (ROS), ki ga vodi Republiški zavod za statistiko, koncem 1988. leta 12.921 delovnih mest v takratnem družbenem sektorju. Razporejena so bila v 59 naseljih, kar pomeni, da je vsako drugo naselje v občini imelo vsaj eno delovno mesto. Res je, da prevladujejo naselja z manj kot 30 delovnimi mesti. Teh je bilo 33 (55,9 %). V njih je bilo le 15,4 % vseh zaposlenih v občini. Naselij, ki so imela več kot 100 delovnih mest, je bilo 11, vendar je bilo v njih 58 % vseh zaposlenih. V naseljih z več kot 50 delovnimi mesti je tega leta bivalo 6.682 prebivalcev ali 19,9 % prebivalstva občine. Poleg intenzivne dnevne migracije v zaposlitvena središča, opazamo tukaj tudi intenzivno rast prebivalstva. Če demografska gibanja v teh naseljih primerjamo z mestnimi, opazimo pri njih podobne tendence. Za spoznanje so še izrazitejša.

Disperzija delovnih mest je zato tudi eden od razlogov za zaostajanje vloge slovenskega urbanega omrežja. Možnost zaposlovanja v obsegu dnevne migracije od kraja bivanja prav tako pogojuje, da slovensko

prebivalstvo zametuje preseljevanje v mesta in raje biva na podeželju¹). Tako se v zadnjih desetih letih ne srečujemo z urbanizacijo, ampak s suburbanizacijo. To je s pojavom rasti obmestnih naselij in naselij z znatnejšim številom delovnih mest ter zastojem v razvoju mest. Proces sicer ni napačen, a nadalje slabi mesta in pospešuje že tako pretirano razpršenost poselitve v Sloveniji. V določenem smislu je tradicionalno razpršena poselitev v osemdesetih letih dobila nove vzgibe (Vrišer, 1988).

Dosedanje raziskave novejših tokov urbanizacije že opozarjajo, da poteka med mesti in ostalimi naselji določena diferenciacija, ki je rezultat dviga standarda in potrošnje, motorizacije in nadaljnje deagrarizacije ter spremenjene vloge nekaterih terciarnih dejavnosti. Po Vrišerjevem mnenju (1988) upada tudi vloga mest. Namesto njih se je pomnožilo število najmanjših (zaposlitvenih) središč, kjer so poleg industrijskega obrata ponavadi še sedež krajevne skupnosti, trgovina za osnovno preskrbo, osnovne šole in morda še obrti. Takšna naselja se funkcijsko krepijo, prebivalstvo v njih pa narašča.

3. OBLIKOVANJE MESTNIH REGIJ V SLOVENIJI S Poudarkom NA ZGORNJO GORENJSKO

Vrišer (1965) pri poskusu razmejitve med mestom in njegovim vplivnim območjem omenja štiri skupine metod: demografske, fiziognomske, funkcijske in ostale. V okviru demografskih metod navaja kot najpomembnejši kriterij velikost aglomeracije. Med ostalimi navaja še gibanje prebivalstva, socialno sestavo, gostoto prebivalstva, dnevno migracijo, delež priseljenega prebivalstva, v mestih začasno prisotno prebivalstvo in kombinacijo kriterijev. Pri fiziognomskih metodah omenja medkriteriji pojem strnjene zazidave, število stanovanj na hektar površine, gostoto zazidave, število prebivalcev na hišo, videz stavb, spreminjanje izrabe tal, funkcije mestnih hiš, etažnost, gabarit, starost, parcelacijo in razprostranjenost mestnih komunalnih naprav. Pri funkcijskih metodah so kot kriteriji našteje gospodarske in druge vezi z mestom, razmerje med prebivajočimi in zaposlenimi ter prometne povezave. Med ostalimi metodami so omenjeni kriteriji, ki so sestavljeni z medsebojnim vrednotenjem več kriterijev, z

¹ Po podatkih slovenskega javnega mnenja (SJM, 1986) bi tri petine slovenskega prebivalstva želelo stanovati na podeželju in se dnevno voziti na delo iz bližnje okolice. dstotek ljudi s podobnimi željami se iz leta v leto močno povečuje.

upoštevanjem "izoval"*), načina življenja ter različnih upravno političnih dogovorov.

Kompleksnost problematike slovenskega urbanega in celotnega naselbinskega sistema ter preobrazba slovenskega podeželja, vezanega na eni strani na emocionalno navezanost na zemljo ter željo po "bivati na deželi ter delati v mestu", implicirajo "dvojno delitev" proučevanj. Zahtevajo kritično vrednotenje ustreznosti dosedanjih metod, uveljavljenih v šestdesetih in začetku sedemdesetih let, ki so temeljile v glavnem na demografskih (npr. razvoj mestnega prebivalstva) in socialnoekonomskih kazalcih (npr. delež kmečkega prebivalstva). (Glej npr. Macura, 1954, Žuljič, 1970, V. Klemenčič, 1960, Vrišer, 1959, 1963 in 1990, VI. Kokole, 1969, 1976.) Po svetu obstaja vrsta poskusov redefinicije teh kriterijev. Večino teh raziskovalnih pristopov nato statistične, upravne, geodetske, davčne ipd. službe s pridom takoj uporabijo. Še posebej je implementacija raziskovalnih dosežkov koristna pri izvajanju zemljiške politike. Bistvo vseh novejših poskusov razmejevanja mest in urbaniziranih območij - oziroma mestnih regij - je v vključevanju različnih kriterijev (npr. Vrišer, 1977, Gosar, Mihevc, Jakoš, 1977), ki označujejo urbanizacijo in suburbanizacijo kot socioekonomski proces, kjer se prebivalstvo kopiči in prevzema mestni način gospodarjenja in življenja (Smiales, 1975).

Tudi pri nas, čeprav stopnja koncentracije prebivalstva in gospodarskih aktivnosti še ni dosegla tako visoke stopnje, se že pojavlja potreba po enotnem vrednotenju in ugotavljanju mestnih aglomeracij skupaj s pripadajočimi urbaniziranimi območji. Najbolj pogosto se pokaže ob različnih potrebah upravljanja npr. za potrebe regionalnega in urbanističnega planiranja je tako rekoč nujna strukturna diferenciacija zgostitvenih območij, vsaj kar se tiče socialnoekonomskih značilnosti in gostote poseljenosti. **Takšne tipologije obstajajo tudi v vseh visoko urbaniziranih deželah**, npr. Ballungsgebiete v Nemčiji, SMLA (=Standard Metropolitan Statistical Area) v Združenih državah Amerike, MELA (=Metropolitan Labour Area) v Veliki Britaniji itd.

Pričujoči poskus razmejčitve mest in z njimi funkcijsko povezanih naselij ima namen določiti stopnjo in proces zgoščevanja prebivalstva na obrobju slovenskih mest. Za poskus omejevanja mestnih regij smo se odločili tudi zato, da prikažemo stopnjo preobraženosti v obmestjih ter tudi zato, da pokažemo kateri procesi so do tega stanja pripeljali. Poglavitni namen je razviti model, s katerim bomo ponazorili tudi

regionalne značilnosti zgostitvenih območij. V ta namen smo izbrali kazalce, s pomočjo katerih je bilo moč operacionalizirati prostorske kategorije, kot so mest(n)a (središča) s svojimi predmestji in urbaniziranimi ali suburbaniziranimi območji ter prehode med njimi. Izbor kriterijev je prilagojen na eni strani statistično merljivim kazalcem, ki so enostavno strukturirani in razumljivi, na drugi strani pa tudi taki, da so zajeli vse najpomembnejše značilnosti oblikovanja mestnih regij. Težave so nam povzročale pomanjkljive statistične informacije. Zato je pričujoča zasnova prilagojena obstoječim merljivim statističnim kazalcem, s katerimi je moč ugotoviti kompleksnost širjenja urbanizacije na podlagi katere se oblikujejo mestne regije. Ti so po našem mnenju: **formalni, fiziognomski, morfološki, funkcijski, strukturni in dinamični.**

Zaradi poenostavitve smo izhajali iz principa enotnega in zaključenega prostora ter nedeljivosti teritorialnih enot. Zaradi velikosti in nehomogenosti naših občin ter težavnosti pri pridobivanju ustreznih statističnih podatkov za raven krajevnih skupnosti ali katastrskih občin, smo bili prisiljeni osnovno dokumentacijsko in statistično gradivo zbirati po naseljih. To so po našem mnenju tudi najprezentativnejši, nam dostopni statistični kazalci. Ker pa bi grupiranje podatkov po naseljih zaradi majhnosti le-teh statističnih enot lahko izkrivljalo zakonitosti, smo vsa naselja po principih homogenosti strnili v območja s sorodnimi karakteristikami (ne oziraje se na administrativne enote) ter na ta način dobili relativno homogene cone, vendar ob pogoju, da so le-te teritorialno in funkcijsko povezane z bližnjim mestom. Na ta način so vsa naselja v Sloveniji razpadla v tri skupine, in sicer:

- **na mesta z mestnim središčem in predmestji** (kot jih opredeljuje slovenska statistika);
- **na obmestja**, ki jih sestavljajo pretežno urbanizirana naselja v ožjem gravitacijskem zaledju mest;
- **na ostala, pretežno agrarna naselja.**

V pričujoči raziskavi gledamo na urbanizacijo tudi kot na sodoben in sočasen prehod ruralnega v mestno naselje in tudi kot proces razvoja samih mest, v katerem se mesta širijo, predmestna območja pa pretvarjajo v mestna (Zoilkowski, 1952). Prav zato smo pri omejevanju mest in mestnih območij izhajali iz pojma "zgostitev", ki jo sestavljajo mestna središča skupaj s pripadajočimi obmestji. Pri čemer smo ves čas imeli pred očmi statični (stopnjo zgoščenosti) in dinamični vidik (proces zgoščevanja).

Postopek omejevanja mestnih regij v Radovljiški občini je sledil zgoraj omenjenim kriterijem tako, da smo pri mestih Radovljica, Bled in Lesce upoštevali določbe zakona o imenovanju in evidentiranju naselij (Ur. l. SRS, 5/80), upoštevajoč kriterij najmanjšega števila prebivalcev, ki v našem primeru znaša vsaj 5.000. Glede na to da sta Radovljica in Lesce že danes fizično združni v enotno mestno aglomeracijo, smo jih pri nadaljnjih analizah "vodili" kot enovito mestno aglomeracijo. Pri določanju kriterijev za razmejitev zgostitvenega - obmestnega - območja kot sestavnega dela mestne regije smo se naslonili na nemška planerska priporočila pri določanju zgostitvenih območij. Tudi sami smo namreč sodili, da kombinacija dveh kriterijev: števila prebivalstva in števila delovnih mest na enoto površine dovolj plastično odslikava prepletanje populacijskih, bivalnih in delovnih razmer kot odločujočih "lokacijskih" faktorjev za oblikovanje mestnih regij oziroma zgostitvenih območij. Našim pogojem so zadostila tista obmestna območja, katerih gostota seštevka prebivalcev in delovnih mest je preseгла 300 prebivalcev in delovnih mest/km² skupaj. Pri nadaljnjem postopku omejevanja mestnega obrobja smo se nato naslonili še na pasove polurne prometne dostopnosti do slovenskih mest, opredeljene po metodologiji L. Gosarja (1975). Vanje smo vključili vsa naselja, ki so v obdobjih 1971/81 in 1981/86 izkazovala vsaj povprečno letno rast števila prebivalcev 0,6% (ta številka predstavlja povprečno naravno rast prebivalstva v Sloveniji v tem obdobju). Drugi pogoj za razvrstitev naselij v urbanizirano obmestje je bil, da imajo vsa naselja praviloma manj kot 10% kmečkega prebivalstva (to je pod slovenskim povprečjem leta 1981). S tem smo uporabili enega od Macurinih (1954) kriterijev opredeljevanja naselij, vendar smo ga prilagodili aktualnim razmeram, ko je deagrarizacija že dosegla izjemno visoko stopnjo.

Pri določanju zunanega oboda mestnih regij smo izhajali še iz načela, da povečevanje števila prebivalstva nad naravnim prirastom že v načelu pomeni tudi priseljevanje prebivalstva, zlasti če rast izrazito presega naravno rast. Znatnejše povečevanje prebivalstva praviloma pomeni tudi povečevanje števila hiš (oziroma stanovanj) in s tem fizično širjenje naselij, ki je z vidika formiranja mestnih regij zelo pomemben kazalec preobrazbe. Nadpovprečno nizek delež kmečkega prebivalstva nam istočasno dopolnjuje gornje kriterije v smislu, kako globoko je družbena preobrazba posegla v okolico mest (gl. tabelo 2).

TABELA 2: ZUNANJA OMEJITEV MESTNIH REGIJ V SLOVENIJI

	MESTA	OBMESTJA
število prebivalcev	najmanj 5.000	najmanj 5.000
letna stopnja rasti št.preb.	---	najmanj 0,6%
gostota preb. + del.mest/km ²	najmanj 1.000	najmanj 300
oddaljenost od mest.središča	---	največ 30'
delež kmečkega prebivalstva	največ 3%	največ 10%
število dnevnik migrantov	---	najmanj 1000

Naselja, ki so izpolnjevala gornje pogoje, smo nato prikazali na delovni karti v merilu 1 : 200.000. Bližnja naselja v sklenjenih območjih rasti prebivalstva, "naslonjena" na Radovljico, Lesce ali Bled so nam tako predstavljale prvo delovno identifikacijo pri določitvi mestnih regij, vendar ob pogoju, da imajo ta sklenjena območja rasti skupaj vsaj 10.000 prebivalcev. S tem preprostim merilom smo, sodimo, smiselno in dovolj nazorno omejili radovljiško mestno regijo oziroma smo z njim zajeli vsaj na globalni ravni vsa tista urbanizirana obmestna območja, ki so podvržena najmočnejši preobrazbi. Resda smo pri teh poenostavitvah spregledali ali zapostavili različne posebnosti. Kljub vsemu pa nam merilo omogoča na preprost, a učinkovit način ločiti (razdeliti) radovljiško kotlino na tri poglobitve kategorije: na mesta, na urbanizirano obmestno podeželje, ki skupaj z mesti tvori mestno regijo, in vaško ali agrarno podeželje. Vsako od teh treh območij ima svojske značilnosti in razvojne zakonitosti. Pri nadaljnji obravnavi smo pozornost posvetili le prvima dvema skupinama.

Vrednotenje je pokazalo, da "Radovljiška" mestna regija izkazuje zgolj nadaljevanje trendov iz Ljubljanske mestne aglomeracije. Okoli historičnih mestnih središč - Kranja, Tržiča, Radovljice, Bleda in Jesenic se je oblikovalo obsežno urbanizirano podeželje, ki zajema pretežno ravninski in dolinski svet ob Savi in njenih pritokih ter prisojnih pobočjih Alp. Vsa urbanizirana območja okoli naštetih mest štejejo 81.114 prebivalcev, skupaj z mesti pa 184.158 prebivalcev. Delež površja, pripadajočega tem

območjem zaradi obsežnosti gorskega sveta in dolinskega reliefa niti ni visok. V Radovljiški občini dosega komaj desetino občinskega teritorija. Zato pa so gostote poseljenosti teh obmestij bistveno višje od slovenskih povprečij. Obmestja v Radovljiški kotlini imajo v opazovanem obdobju stabilno rast, ki se giblje okrog 1,5% letno. Pri Radovljici (skupaj z Bledom) je rast mest v ravnotežju z rastjo urbaniziranih obmestij. Radovljiška mestna regija sodi med manjše in šteje 25.065 prebivalcev. Kljub temu pa predstavlja skoraj tri četrtine vsega prebivalstva občine. Obsega pretežni del "Dežele" do Begunj, na desnem bregu Save Dolinke obsega še Blejski Kot in nasploh pokrajino na sotočju obeh Sav ter dalje proti skupini naselij v Dobravah. Pri Žirovnici se radovljiška mestna regija nadaljuje v dolinski močno urbaniziran pas Zgornjesavske doline, ki sega do Hrušice, oziroma v jeseniško mestno aglomeracijo, ki je glede števila prebivalstva približno enako velika (28.947).

4. ŠIRJENJE URBANIZACIJE NA ZGORNJEM GORENJSKEM

Upoštevajoč delež mestnega prebivalstva in še nekaterih drugih kazalcev, kot npr. odstotka aktivnega kmečkega prebivalstva od skupnega aktivnega prebivalstva, odstotka stanovanjskih objektov v mestih in mestnih naseljih od skupnega števila stanovanjskih objektov v občini leta 1990, deleža prebivalcev, živečih v mestih in mestnih naseljih od skupnega števila prebivalcev v občini leta 1991, deleža delovnih mest leta 1986 v občini in deleža delovnih mest v terciarnih in kvartarnih dejavnostih v mestih in mestnih naseljih, sodi Radovljica med **zmerno - povprečno urbanizirane** občine v Sloveniji. Za primerjavo: tudi sosednja tržiška občina sodi v to kategorijo medtem ko je kranjska močno urbanizirana, jeseniška pa zelo močno urbanizirana.

Na Zgornjem Gorenjskem je zaradi bližine treh največjih, formalno tudi edinih urbanih centrov: Jesenic, Bleda in Radovljice z Lescami prišlo do poselitve, ki jo lahko označimo kot somestje. Zajema Blejski kot, Radovljiško kotlinino z delom Dobrav in del Savske doline še nad Jesenicami. V celoti živi v tem trikotniku nekaj nad 53.000 prebivalcev. Istočasno pa to območje lahko v celoti smatramo kot enotno urbano aglomeracijo, ki jo pretežno gozdnato in srednje naseljeno območje Dobrav pod Radovljico loči od urbaniziranega območja Kranja (V. Kokole, 1971).

V okvirih proučevanj urbanizacije Zgornje Gorenjske se kljub poudarjeni vlogi somestja opaža dominacija Jesenic. Na Jesenicah dela 44,8 % vseh zaposlenih ter prebiva 31,3 % vseh prebivalcev Zgornje Gorenjske. Razmerje med Jesenicami in Radovljico, kot drugim mestom po velikosti, znaša 3,2. Še opaznejše razmerje med tema dvema občinskima centroma je v številu delovnih mest (4,9). Jesenice so premočne tudi nasproti ostalim krajem na Zgornjem Gorenjskem, saj imajo 1,3 -krat več prebivalcev in 1,6 -krat več delovnih mest kot Radovljica, Bled in Lesce skupaj. Razmerje prebivalstva največjega in drugega po velikosti ilustrira indeks urbane primarnosti², ki je na Jesenicah 11,7. Pri Radovljici zaradi naglega razvoja Bleda komaj pride do izraza - 1,1.

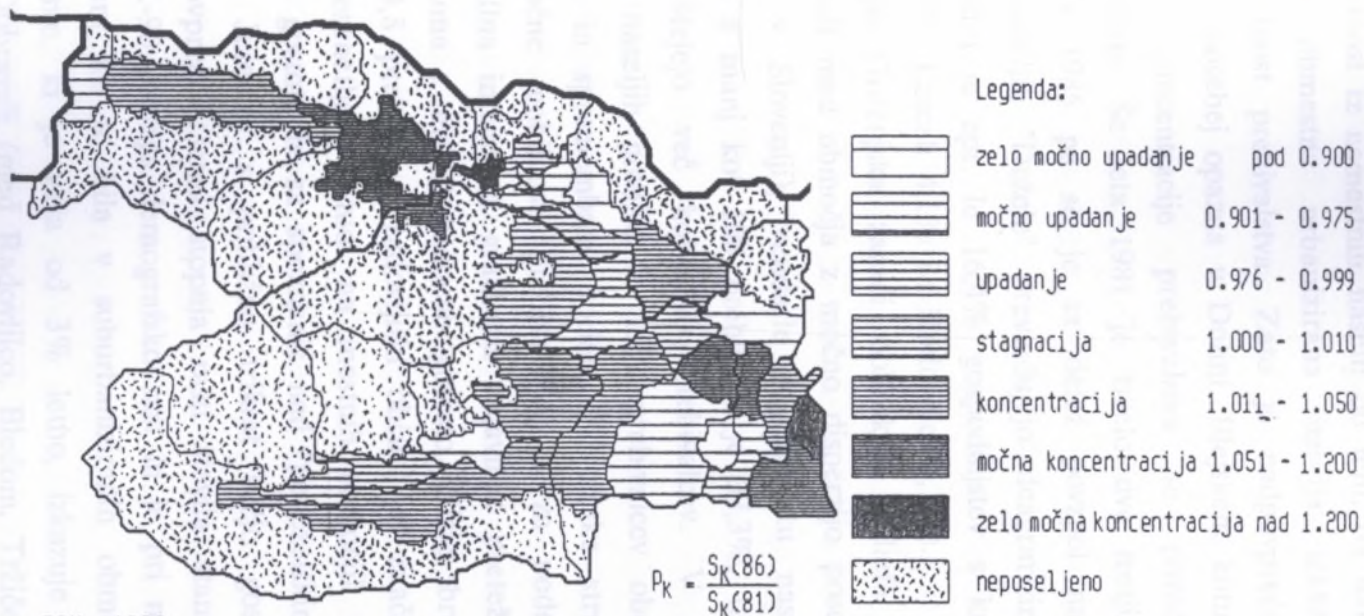
Stopnja urbanizacije oziroma delež mestnega prebivalstva je na Zgornjem Gorenjskem leta 1986 znašal 52,3% (v občini Jesenice 60,1%, v občini Radovljica pa 42,9%). Od prejšnjega stoletja do danes se delež urbanega prebivalstva nenehno povečuje. Vrišer (1969) je Radovljico, Bled in Lesce na podlagi populacijskih gibanj razvrstil v tip C, ki pomeni močno rast prebivalstva (v povprečju preko 250 odstotkov). Pri njih je prišlo do demografskega vzpona že po I. svetovni vojni. Pred tem je bila rast šibka, ali pa je prebivalstvo stagniralo. Tu zopet izstopajo Jesenice, ki jih je Vrišer uvrstil v tip B. Zanje je značilna še močnejša populacijska rast (preko 400%) že od sredine prejšnjega stoletja, čeprav nastopajo vmes obdobja, ko se je demografska rast večidel zaradi ekonomskih kriz zaustavila in znižala na borih 10-15%. Tako je urbanizacijo na Zgornjem Gorenjskem do začetka osemdesetih let označevala postopna polarizacija prebivalstva v mestih, ki jo je skoraj izključno pogojevala koncentracija delovnih mest v mestih. V obdobju 1971-1981, ko so povprečne letne stopnje rasti prebivalstva znašale 1,7% v občini, je prebivalstvo v Radovljici, Bledu in Lescah rastlo celo po stopnji 4,6%.

Po letu 1981 opazimo spremembe v urbanizacijskih tokovih. Medtem ko v Radovljici še nadalje opažamo proces polarizacije v mesta, opažamo na Jesenicah pa že znatno upadanje prebivalstva. Koeficient koncentracije znaša v Radovljici 1,05, in na Jesenicah 0,88. To pomeni, da so se stopnje rasti mest in nemestnih naselij v Radovljici, Bledu in Lescah skoraj izenačile, medtem ko pri Jesenicah okoliška urbanizirana naselja že "lovijo" Jesenice. Opisana demografska dogajanja v mestih in njihovi okolici

² Indeks urbane primarnosti prikazuje razmerje med največjim naseljem in drugim naseljem po velikosti v isti teritorialni enoti.

Slika 1: PROCESI KONCENTRACIJE PREBIVALSTVA V NASELJIH RASTI PREBIVALSTVA
 PO KS V OBDOBJU 1986/81 NA ZGORNJEM GORENJSKEM

$$P_k = \frac{S_k(86)}{S_k(81)}$$

IGU, 1989

Avtor karte: Marjan Ravbar

Avtor oblikovanja: Dora Černe

0 5 10 km

so v neposredni vzročni povezavi s selitveno mobilnostjo. Na Jesenicah je opazno razseljevanje iz mesta ob močno poudarjenem priseljevanju v nemestna naselja. Za mesta v radovljiški občini je značilna še močnejša selitvena mobilnost iz nemestnih naselij ob tem, da naravni prirast ostaja v mestih. Tudi obmestna urbanizirana naselja izkazujejo nadpovprečno selitveno mobilnost prebivalstva. Zato je nadpovprečna populacijska rast vseh naselij še posebej opazna v Dolini, Blejskem kotu in Deželi (gl. sliko 2). Območja koncentracije prebivalstva se povečujejo predvsem v Radovljiški kotlini. Še leta 1981 je živelo dve tretjini ljudi v območjih rasti. Do leta 1986 pa se je ta delež povzpел na dobre tri četrtine (75,6%). V naseljih "Dežele" prevladujejo deagrarizirna gospodinjstva. V radovljiški občini je npr. le 16,4% gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi (na Bledu 6,4%, Lescah 4,1% in Radovljici 3,1%).

Zgornja Gorenjska zaradi dolinskega reliefa in drugih naravnih pogojev ne sodi med območja z močno disperzijo poselitve (126 naselij ali 2,1% naselij v Sloveniji), vendarle so tudi tu naselja v okolici mest majhna. Vasi z manj kot 100 prebivalci je 37,3%, tudi ostala podeželska naselja ne štejejo več kot 300 prebivalcev. V vseh obmestnih in urbaniziranih naseljih prebiva le 15% prebivalcev obeh občin. Sočasno s fizično rastjo in spremembami socialnoekonomske strukture naselij, ki so posledica močne mobilnosti prebivalstva, je za podeželje obeh vzorčnih območij značilna intenzivna gradbena dejavnost pretežno prostostojećih hiš mlajšega datuma z nizko gradbeno gostoto. Nizka bruto gradbena gostota (povprečje 34,8 preb./ha v radovljiški občini) ni značilna le za podeželje, marveč - presenetljivo - tudi na mestnih območjih Radovljice, Bleda in Lesc, kjer je gostota le za spoznanje nad "podeželskim" povprečjem - 35,0 preb./ha. Le Jesenice s približno trikrat večjo gostoto (90,3 preb./ha) izstopajo. Povprečna letna stopnja rasti števila stanovanjskih objektov v obdobju 1981-90 presega demografsko rast in je pri mestih dosegla stopnjo 1,5%, medtem ko je bila v suburbaniziranih obmestjih 1,8%. Najvišjo stopnjo gradnje, ki je višja od 3% letno, izkazuje prav suburbanizirano obmestje v Dobravah (med Radovljico, Bledom, Tržičem in Kranjem).

Številni avtorji (Gosar - Mihevc, 1978; Vresk, 1987; Rohr, 1975) povezujejo spreminjanje urbanizacije tudi z rastjo števila delovnih mest in zagovarjajo tezo, da so z intenzivnostjo rasti delovnih mest povezane tudi nove možnosti širitve naselij. Nova delovna mesta zunaj mestnih središč pomenijo prodor urbanizacije (v najširšem pomenu besede). Spremljanje

gibanja števila delovnih mest in zaposlenosti zato ostaja pomemben kazalec "vsebine" urbanizacije in odločilno vpliva na rast naselij. To hipotezo smo preverili v našem primeru tako, da smo naselja razdelili v naslednje skupine: mesta, naselja s pomembnejšim številom delovnih mest (30 - 100 delovnih mest, 101 - 500 in nad 501 delovnih mest) ter naselja brez delovnih mest. Tudi pri omenjenih skupinah smo ugotavljali dinamiko populacijskega razvoja.

Najmočnejšo dinamiko so imela na Zgornjem Gorenjskem naselja z več kot 100 delovnimi mesti v jeseniški ter mesta v radovljiški občini. Pomembno je tudi to, da imajo naselja z manj kot 100 delovnimi mesti še vedno pozitiven populacijski razvoj, kar si razlagamo z ugodno razporeditvijo delovnih mest, ki je v dosegu dnevne migracije. Delovna mesta na podeželju so tako v obdobju zadnjih petnajstih let neposredno le delno prispevala k spremembi poselitve, pač pa so omogočila razvojni impulz v okolici, ki je blizu obsega dnevne migracije (Ravbar, 1989).

Raziskava dnevne delovne migracije je pokazala, da 51,9% zaposlenih dnevno odhaja na delo izven kraja bivanja (Radovljica 69%, Jesenice 35,8%). Delež dnevnih migrantov je najvišji v naseljih brez delovnih mest in najmanjši v mestih. Njegov obseg se je v zadnjem desetletju povečal v povprečju za tretjino (131%). Najintenzivnejše spremembe opazamo v mestih radovljiške občine (154%) in v naseljih z znatnejšim številom delovnih mest. Dinamika povečanega obsega dnevne migracije v teh naseljih je posledica povečane selitvene mobilnosti prebivalstva. Primerjalna naliza kazalcev populacijske rasti prebivalstva, intenziteta dnevne migracije ter obseg selitvene mobilnosti na ni pokazala opaznih razlik v sodobnih poselitvenih težnjah med mesti in urbaniziranim podeželjem. Pokazala je, da je industrializacija v povezavi z vesplošnim ekonomskim napredkom (ne glede na razlike) povzročila oblikovanje novih tokov mobilnosti prebivalstva, ki zaradi svoje dinamike in intenzivnosti dobivajo prevladujočo vlogo v vsej Sloveniji. V vsakem primeru so migracijski tokovi odločujoči dejavnik pri populacijskih spremembah naselij. So osnovno gibalno in najpomembnejši aspekt (sub)urbanizacije. Priseljenci in zaposleni v urbaniziranih območjih so hkrati tudi nosilci "obmestno naravnane načina življenja".

Družbene spremembe in spremembe v socialnem statusu prebivalstva povzročajo spremembe v načinu življenja, ta pa se odraža v tem, da prebivalci pogosto niso zadovoljni niti z načinom bivanja v mestih, niti v

ruralnih območjih. Tako se obrobje mest pojavlja kot katalizator preobrazbe, ki ga v naših razmerah pospešuje cena zemljišča, dobra prometna dostopnost (do delovnih mest in oskrbe) kot tudi boljše možnosti zadovoljevanja osebnih potreb (npr. ljubiteljska obdelava zemlje).

5. PREOBRAZBA NASELJ V OBMESTJIH RADOVLJIŠKE KOTLINE

Prostorsko preobrazbo obmestij pogojuje več značilnih procesov. Z vidika fizične rasti naselij so nekateri logično nadaljevanje predvojnih trendov in odsev povojnih razmer, ko je bila zemlja malo vredna in so bili industrializacijski cilji nad vsemi drugimi. V grobem na slovensko obmestje delujeta dve sili. Prva je posledica neprimerne organiziranosti kmetijske produkcije oziroma njene prepočasne prilagodljivosti sodobnim zahtevam ter privlačnosti urbanih centrov. Druga - urbanizacijska - pa se kaže z vdorom neagrarnih elementov in urbanega načina obnašanja v neposredno obmestno podeželje. Tukaj se nova zazidava vztrajno vrašča v (med) tradicionalna vaška naselja (Gabrijelčič, 1985).

Glede na to da je bilo v zadnjih desetih letih (1981-90) v Sloveniji zgrajenih 103.609 stanovanj, kar teoretično pomeni, da se je stanovanjski fond v tem času povečal za 15%, ter da na mestnih obrobjih in urbaniziranem podeželju (ob vsesplošnem upadanju večstanovanjske - blokovne graditve) prevladujejo prostostoječe - enodružinske hiše, smo na nekaterih vzorčnih primerih suburbanih območij na Zgornjem Gorenjskem poskusili izluščiti zakonitosti fizične rasti novejšega razvoja naselij. Izbira obeh suburbanizacijskih območij tako z vidika analize kot tudi z vidika njenih prostorskih pogojev je bila določena po premisleku zaradi nekaj izrazito poudarjenega kmečkega značaja, zaradi goste, vendar drobne poselitve pretežno gručastih vasi in zaselkov ter zaradi pomembnega suburbanega razvoja v zadnjem času. Zgornja Gorenjska in Radovljiška kotlina v njej, je primer območja, ki so ga industrializacijski in urbanizacijski tokovi zatekli relativno zgodaj. V tem delu raziskave so nas zanimale predvsem oblike širitev tistih podeželskih naselij, ki so zaradi zgoraj opisanih razlogov podvržene intenzivni suburbanizaciji. Iz značilnosti razvoja fiziognomskih in morfoloških oblik je moč sklepati o naravni pogojenosti razvoja naselij ter hkrati spoznati vzode družbenih in človeških - avtonomnih pravil in zakonitosti, ki vodijo do oblikovanja pokrajinskih vzorcev naselij na mestnih obrobjih. Analiza fizične rasti naselij predstavlja

torej pripravno orodje, s katerim lahko nazorno opazujemo rast in spreminjanje naselij v določenih časovnih intervalih. V našem primeru smo si pomagali z zračnimi posnetki za leti 1975 in 1986 ter na tej podlagi sledili spremembam. Pri klasifikaciji novejšega prostorskega razvoja naselij smo upoštevali predvsem naslednje kriterije (Pogačnik, 1986):

- velikost novogradenj;
- lociranje novogradenj glede na naravne pogoje;
- oddaljenost od starejše aglomeracije;
- lociranje novogradenj glede na oskrbno in zaposlitveno oddaljenost;
- lociranje novogradenj glede na prometno in komunalno infrastrukturo
- lociranje gradenj glede na zemljiško-pravni vidik.

Po velikostnem kriteriju naselja enodružinskih hiš lahko razvrstimo na:

- posamične objekte na osamljeni lokaciji;
- manjšo gručo ali niz z nekaj objekti;
- srednjeveliko naselbino (od cca 20 do 50 stanovanjskih objektov).

Posamičen objekt na izolirani lokaciji se v slovenskih obmestjih pojavlja razmeroma redko, še največkrat kot novogradnja ob stari samotni kmetiji. Pogostejši pa so primeri izoliranih lokacij pri gradnji počitniških hišic, ki se prav tako pojavljajo v suburbaniziranih območjih. Ker je bil izbor takih lokacij razen iz premoženjsko pravnih vidikov razmeroma svoboden, so to često ambientalno najbolj ugodne lege (prisojna pobočja, ob gozdnih robovih ipd.). Primer disperzne poselitve vikendov v manjši gruči ob smučarski vlečnici nad Begunjami; gl. sliko 2).

Manjše gruče enodružinskih hiš srečujemo na ravninah zelo pogosto, tipične so bodisi ob vaseh ali v najširšem vplivnem območju slovenskih mest oziroma tam, kjer urbanizacijski pritisk ni pretirano močan. Pogosto so takšne lokacije sredi polj, kjer so razparcelirali in prodali njivske ali travniške parcele. Komunalna in prometna opremljenost takih gruč sta slabi, še zlasti ker je velik del tovrstnih objektov nastal nelegalno ali na podlagi različnih špekulacij oz. izsiljevanj (primer: Gruča vikendov "Na Jasi" pri Bledu; gl. sliko 3).

Manjša in srednjevelika strnjena naselja enodružinskih hiš novejšega datuma srečujemo v bližini mest, kjer je urbanizacijski vpliv močnejši. Pogosto se oblikujejo okoli "kondenzacijskih jeder" - vasi, in sicer tako, da

se navezujejo na že obstoječo komunalno in prometno infrastrukturo (gl. sliko 4). Ker so oskrbne in druge storitvene dejavnosti v novonastalih delih naselij prešibke, so navezane bodisi na bližnja starejša središča bodisi na bližnjo mestno aglomeracijo. Take "preproge" novih naselij pogosto zapolnjujejo prostor med sosednjimi vasmi. Mnoga taka naselja so bila načrtovana tudi z zazidalnimi načrti ali skupinskimi lokacijami. Komunalna oprema je v teh primerih praviloma boljša (primer: skupine novogradenj med Žirovnico, Seli, Zabreznico, Breznico in Doslovčami, Rodinami in Smokučem (gl. sliko 5).

Pri lociranju enodružinskih hiš glede naravnih razmer lahko ugotovimo določene tipološke zakonitosti. Če objekti niso v ravninskem svetu, kar je precej pogosto, prevladujejo prisojne, južne orientacije. Senčne, severne lege so redkejše. Glede geomorfoloških značilnosti so najbolj pogoste lege v ravninah (povezane s starejšim naseljem), na prisojnih legah, ob robovih dolin, na ježah, na širokih slemenih, ob bregovih rek (tudi v poplavnem pasu), na rečnih terasah, na blagih južnih pobočjih (pri počitniških objektih so zemljišča praviloma strmejša). Pri izbiri lokacije imajo pomembno vlogo še nekatere naravne značilnosti, npr. zavetne lega z ugodno mikroklimo, lepi razgledi (na gore, vodo, ipd.), obgozdni pasovi, robovi gozdnih jas ipd. Seveda so najbolj privlačne tiste lokacije, ki združujejo čim več navedenih značilnosti. Ambientalno - krajinski vidik igra sicer pomembno vlogo pri izbiri lokacije enodružinskih hiš, vendar ne sam zase, temveč v kombinaciji z zemljiško - pravnimi, komunalnimi, oskrbnimi dejavniki, ceno zemljišča itd.

Dobra nosilnost, stabilnost tal ipd. pri enodružinski gradnji ne igrajo odločilne vloge, razen v skrajnih primerih (npr. ob aktivnih plazovih). Žal tudi kvaliteta kmetijskega zemljišča, proizvodni in varovalni pomen gozda ali varovalna območja pitne vode pri gradnji stanovanj do nedavnega niso igrali bistvene omejitvene vloge.

Bližina osnovne oskrbe in delovnega mesta, zlasti trgovine, šole, vrtca, ambulante je zaželjena, vendar ni odločilna. Stanovalci v enodružinskih hišah na obrobju mest oziroma podeželju so se pač sprijaznili z delovnimi, nakupovalnimi, šolskimi migracijami v zameno za lasten dom, mir in zelenjavni vrt. Ocenjujemo, da je prag nekako pri polurni izohroni potovanja na delo, pri čemer trgovina, šola, vrtec, avtobusno postajališče načeloma niso oddaljena več kot 1,5 do 2 km.

Pri razvoju enodružinskih hiš v suburbaniziranih območjih imajo poteki prometne (predvsem cestne) infrastrukture odločujočo vlogo. Dostop do parcele, prometna navezava na obstoječe naselje, migracije prebivalstva do delovnih mest, trgovine, šole ipd. so odločilni dejavniki pri izbiri lokacije. Poleg tega trase cest, ulic ali vaških poti ponavadi soupadajo z neposredno bližino trase vodovoda ali električnega voda. Ostala komunalna oprema (PTT, kanalizacija, plinovod ...) vsaj v prvi fazi manj vplivajo na izbiro lokacije. Na ta način se stihijsko raščena naselja enodružinskih hiš največkrat formirajo kot obcestna zazidava, ki se širi iz naselij v vse smeri ob cestah, pozneje pa tudi ob stranskih poteh, poljskih poteh, kolovozih. Tako nastajajo najprej kraki iz naselja, nato pa številni stranski izrastki in končno zanke, pentlje, ki obkrožajo notranje jedro in nezazidane prostore. Obcestna zazidava je povzročila zlivanje sosednjih vasi. Takšna razvlečena "suburbija" - "dolga vas" je zelo jasno izražena v skoraj pet kilometrskem pasu med Mostami in Rodinami - vmes pa so se nekdanja vaška jedra: Žirovnica, Selo, Zabreznica, Breznica in Smokuč povsem izgubila v več ali manj kontinuirani pozidavi novogradenj zadnjih dvajset let. Popolnoma identična slika je med Novo vasjo, Zapužami, Zgošo, Poljčami in Begunjami ter obcestna pozidava, ki se vleče od Zasipa mimo Podhoma do Spodnjih Gorij ter z rahlimi presledki še dalje proti Zgornjim Gorjem (gl. sliko 6 in 11). Takšna pozidava je močno zabrisala naravne determinante ter negirala podedovano poselitev. Brez dvoma je obcestna pozidava med najbolj kvarnimi pri nas.

Lastništvo zemljišča, lega in oblika parcel, zlasti pa cena zemljišča so gotovo odločilni dejavniki v razvoju enodružinske gradnje. Graditelji se manj vključujejo v usmerjeno gradnjo, ker je cena take gradnje praviloma višja, za komunalno opremo je potrebno takojšnje plačilo stroškov, še pred začetkom gradnje, individualni graditelj pa tudi raje dograjuje postopoma. Stihijski in nekontroliran promet z zemljišči se je z ostrejšo kmetijsko zakonodajo (po letu 1983) močno upočasnil, ne pa zaustavil. Zazidljivost zemljišča je tudi pomemben dejavnik, ki deluje v dveh smereh:

V naših razmerah so glavni nosilci stanovanjske gradnje še vedno posamezniki. Predvsem velja to za nemestna območja. Praktično so vse enostanovanjske zgradbe zunaj ožjih mestnih območij gradili zasebniki za lastne potrebe. Ker je bila v naših razmerah gradnja cenejša v lastni režiji kot nakup stanovanja, je prišlo v obmestnih območjih do nagle rasti naselij prav na račun prosto stoječih individualnih hiš. Med njimi je pri tem

specifičen problem pojav črnih gradenj. Zaradi pomanjkanja stanovanj, relativne cenenosti individualne gradnje ter neizdelane zemljiške politike posamezniki zgradijo (ali z različnimi pritiski izsilijo gradnjo) stanovanjske hiše brez ustreznih dovoljenj na območjih, kjer je to zanje najugodnejše (pri tem ima lastništvo oz. predhoden nakup zemlje in socialni status odločilno vlogo). Takšne pojave urbanistična stroka imenuje tudi "siva gradnja". Z intenzivnim preslojevanjem prebivalstva iz kmečkega v nekmečko se je bistveno spremenilo tudi vrednotenje zemlje, ki večini prebivalstva še vedno ne pomeni več dobrine, pomembne za njihov obstoj (kljub restriktivni zakonodaji s področja varstva kmetijskih zemljišč), ampak postaja vse bolj sredstvo špekulacij. Na drugi strani pa je tudi sredstvo za relativno ugodno reševanje stanovanjskega problema. Kjer so razdalje med naselji majhne, taka velika fizična rast slej ko prej pripelje do zraščanja sosednjih naselij. Takšne primere zasledujemo v obmestjih vseh mest. Izrazitejši pa so kljub vsemu v ravninskem svetu in v ekonomsko razvitejših okoljih. Zelo tipičen primer takšnega razvoja poseljenosti je pas med Jesenicami - Koroško Belo - Žirovnico - Seli - Breznico - Doslovčami - Smokučem - Rodinami - Poljčami in Begunjami (gl. sliki 5 in 7);

Legalna gradbena zemljišča za individualno gradnjo so draga, na tržišču jih je malo, povrh vsega pa so bile najčešče tako ali drugače "podružbljena", urejale so se s t. i. prostorskimi izvedbenimi načrti (zazidalni načrti ali prostorsko ureditveni pogoji), zato imajo takšne grupacije hiš večji videz urejenosti, zaključenosti (gl. sliko 9).

Drugače pa je s stavbami, ki so bile zgrajene na podlagi zasebne iniciative, pri "črni" ali "sivi" gradnji na razparceliranih nekdanjih kmetijskih površinah ob domači hiši, na robu naselja ali na kaki drugi lokaciji. Tu so pojavne oblike zelo različne in se skoraj praviloma navezujejo na oblike parcel. Če je starejši naselbinski vzorec iregularen, gručast, potem podobno obliko dobiva tudi razporeditev novih hiš (gl. sliko 10). Med našimi raziskavami vzorčnih območij torej res nismo mogli odkriti prave "urbanistične" zagnanosti niti pri odgovornih urbanističnih službah niti pri avtohtonem ali priseljenem prebivalstvu. Nikjer nismo opazili, da bi z zgoščanjem obstoječih vasi razvijali (dopolnjevali) obstoječo formalno identiteto naselij. Nove poselitvene strukture v slovenskem obmestnem prostoru izhajajo na eni strani iz hotene urbanistične volje (lokalnih urbanističnih služb), na drugi strani pa nastajajo pod vplivom

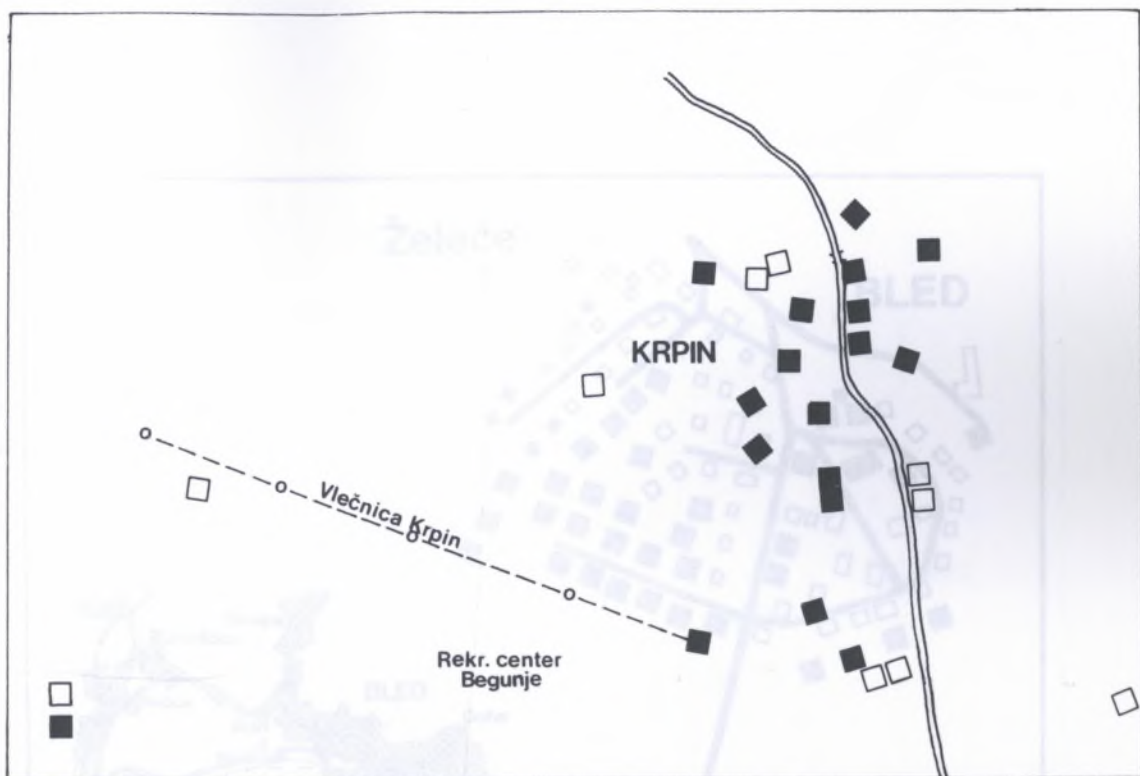

samograditeljske dejavnosti (Kocbek, 1981). Oboje je povzročilo, da se je izoblikovalo nekaj tipov novejše poselitve, ki jih lahko strnemo v naslednje skupine (Ravbar, 1978):

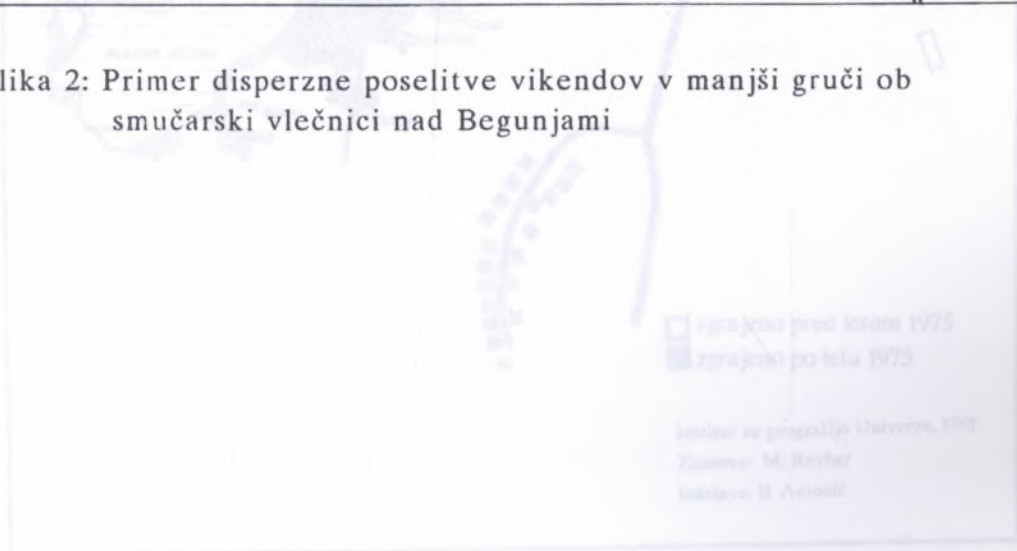
- z gostitve, zapolnitve praznih prostorov znotraj naselja (gl. sliko 7);
- razvoj na obodu starega strnjene naselja tako, da se oblikuje koncentrična rast naselja (gl. sliko 3);
- rast naselja vzdolž komunikacij kot razvoj razvlečenih naselij, (razvoj med dvema sosednjima naseljem) (gl. sliko 8);
- razvoj ob starejšem naselju, vendar na strnjeni, novi, planirani lokaciji (gl. sliko 9).

Pri vseh značilnih situacijah novejšega razvoja poselitve je bližina starejšega naselja izredno privlačen magnet za novo enodružinsko gradnjo zaradi osnovne oskrbe, bližine delovnih mest, ugodnih prometnih povezav pa tudi zaradi psiholoških motivov bivanja v nemestnem okolju. Opažamo, da novogradnje celo prevzemajo določene značilnosti starejšega naselja. Kjer je prvotna aglomeracija tlorisno nepravilna, potem se tudi nova pozidava tako razvija. Pri urejenih starejših naseljih se določeni geometrični red prenaša tudi na novo parcelacijo in gradnjo. Od ustvarjenih pogojev v prostoru so smeri že zgrajene infrastrukture zanesljiv kazalec za to, kam se usmerja nova individualna gradnja. To kajpada velja predvsem za ceste. Ker se trase cest, vodovoda, kanalizacije, električnega kabla največkrat ujemajo, je razvojni pritisk ob takih smereh še toliko bolj izrazit. V mnogih primerih (posebej velja za "črno" ali "sivo" gradnjo) so zmogljivosti infrastrukturnih omrežij omejitveni dejavnik za nadaljnji razvoj enodružinskih hišic. Padec vodnega pritiska, padec električne napetosti zaradi prevelikega števila odjemalcev, nezadostnosti kanalizacijskega omrežja, neorganiziran odvoz smeti itd. je le nekaj razlogov za gornjo trditev. V vseh primerih se graditelji nekako znajdejo, tudi na račun večje onesnaženosti okolja. Izgradnja zgoraj naštetih infrastrukture počasi sledi gradnji: poljske poti sčasoma postajajo stanovanjske ulice, zgradi se nov vodovod, javno razsvetljava in telefon. Analize kažejo, da razvoj naselitve v suburbanih območjih korelira poleg cest še najbolj z razvojem vodovnega omrežja.

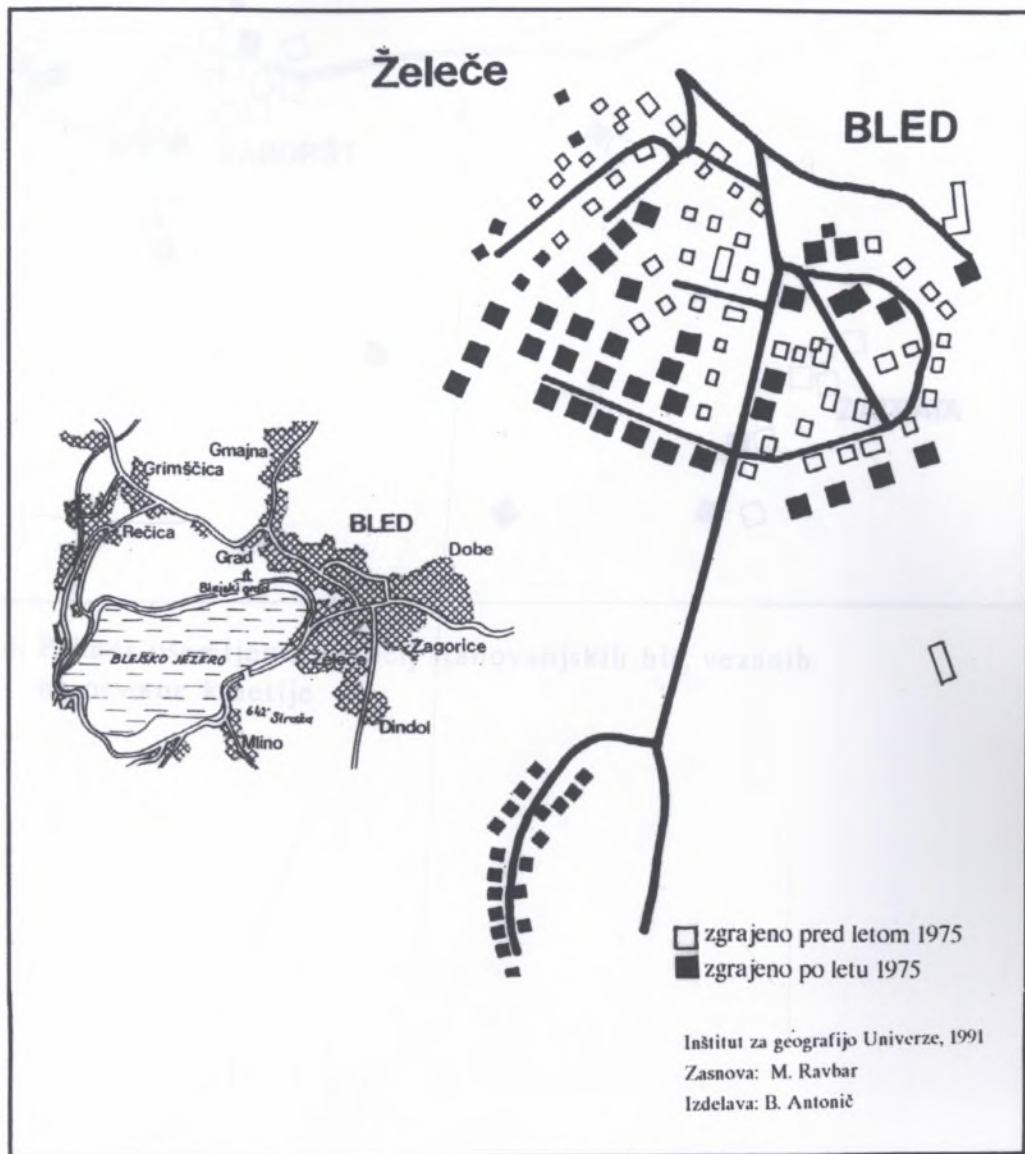
S prodorom mestnih elementov v podeželska naselja se ne spreminja samo zunanja podoba teh naselij, temveč se spreminja tudi stanovanjski in komunalni standard. Novozgrajena stanovanja so bolj

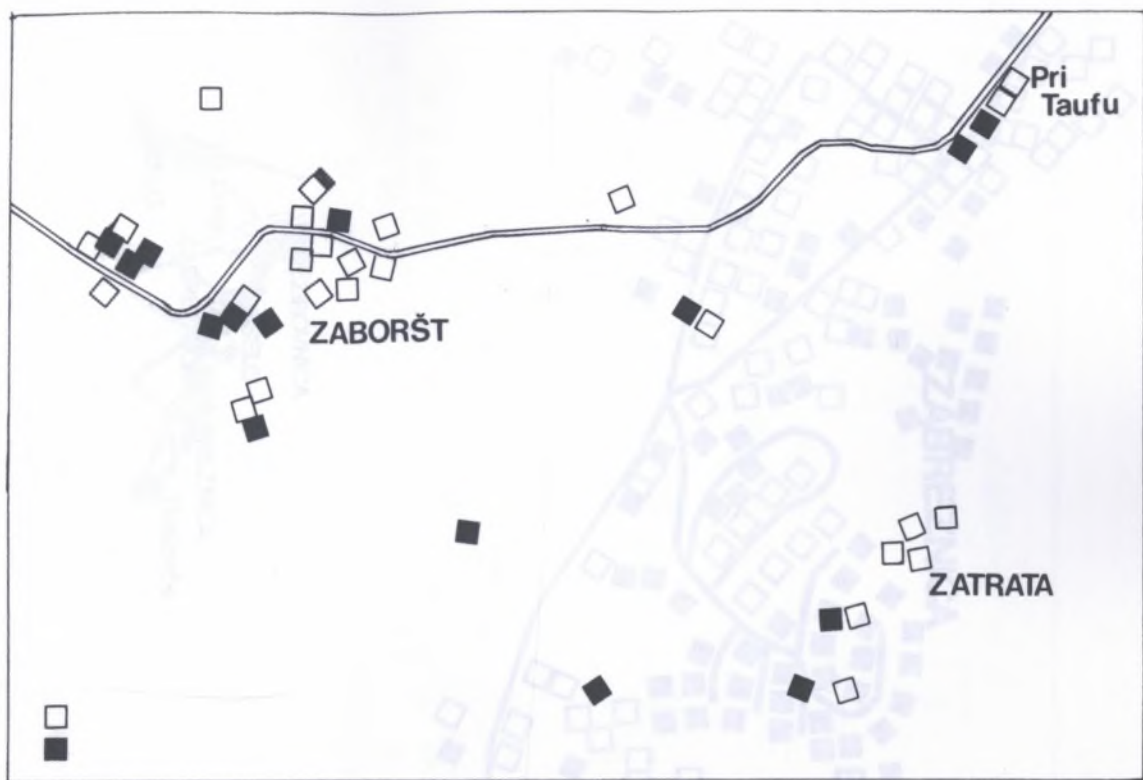
Slika 2: Primer disperzne poselitve vikendov v manjši gruči ob smučarski vlečnici nad Begunjami

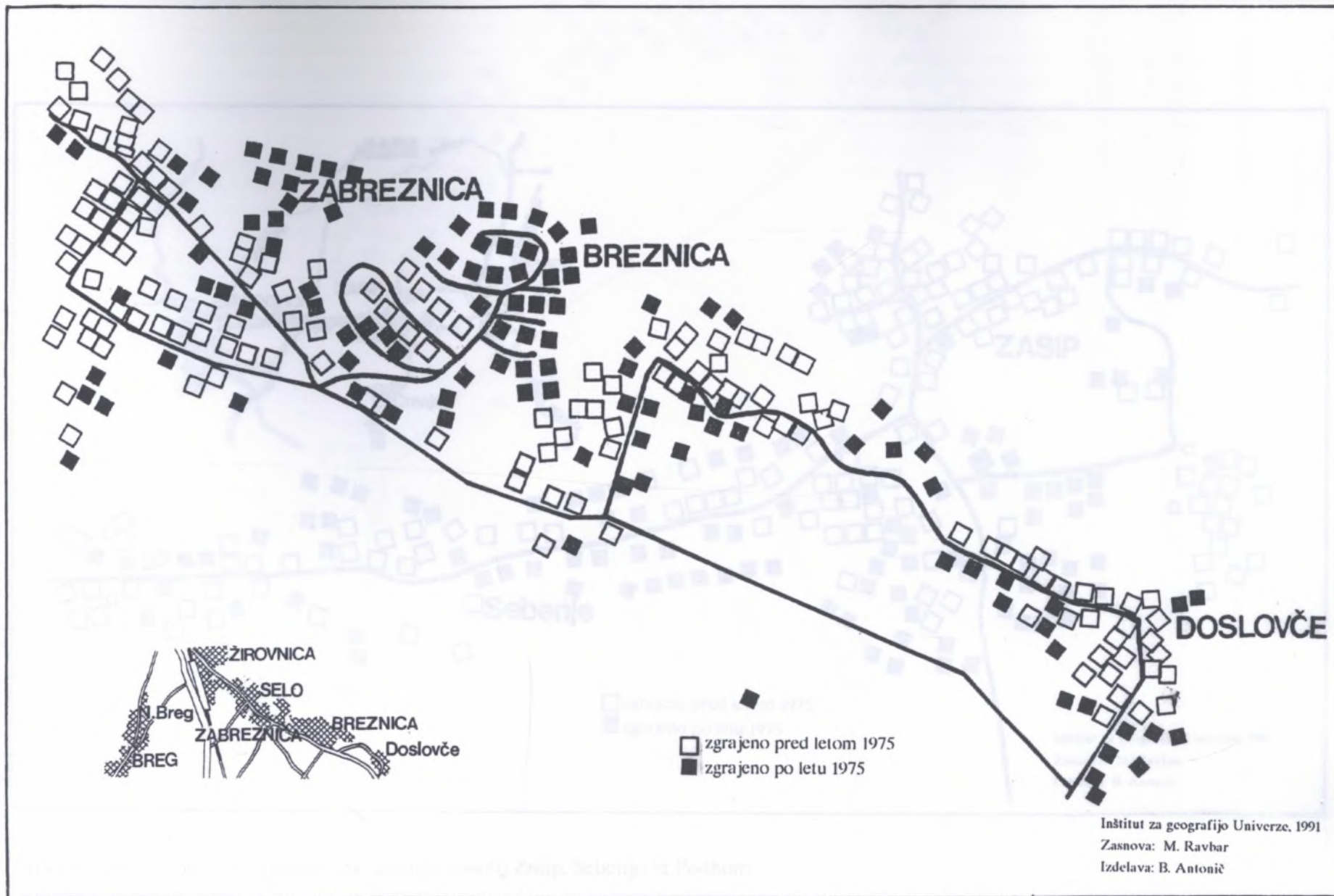
Slika 3: Dva primera: zgoraj Želeče, del Bleda, ki se koncentrično širi. Spodaj gruča vikendov "Na doli" z "izbirni" lokacij na atraktivni legi

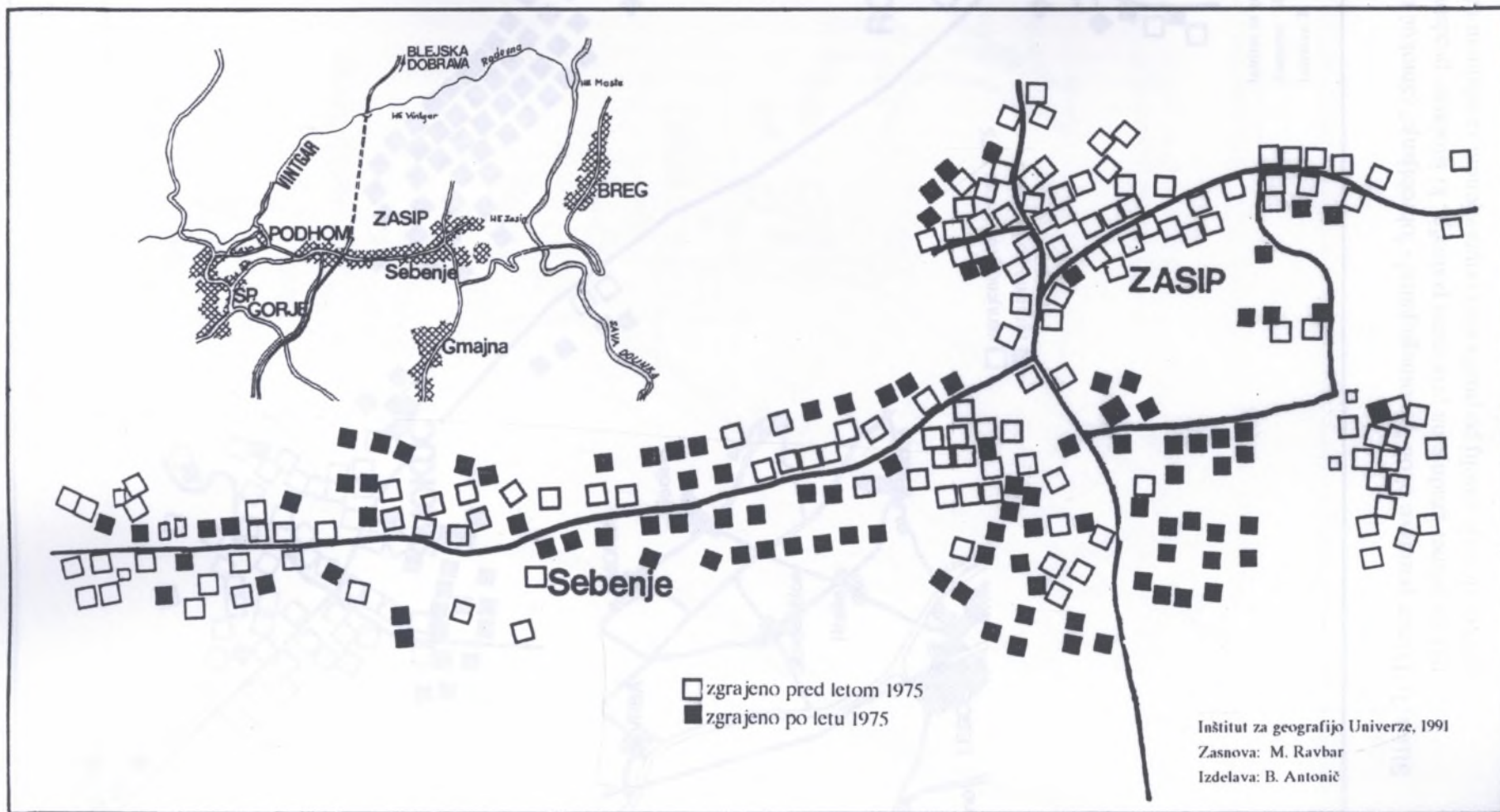
Slika 3: Dva primera: zgornje Želeče, del Bleda, ki se koncentrično širi. Spodaj gruča vikendov "Na Jasi" z "izbiro" lokacij na atraktivni legi

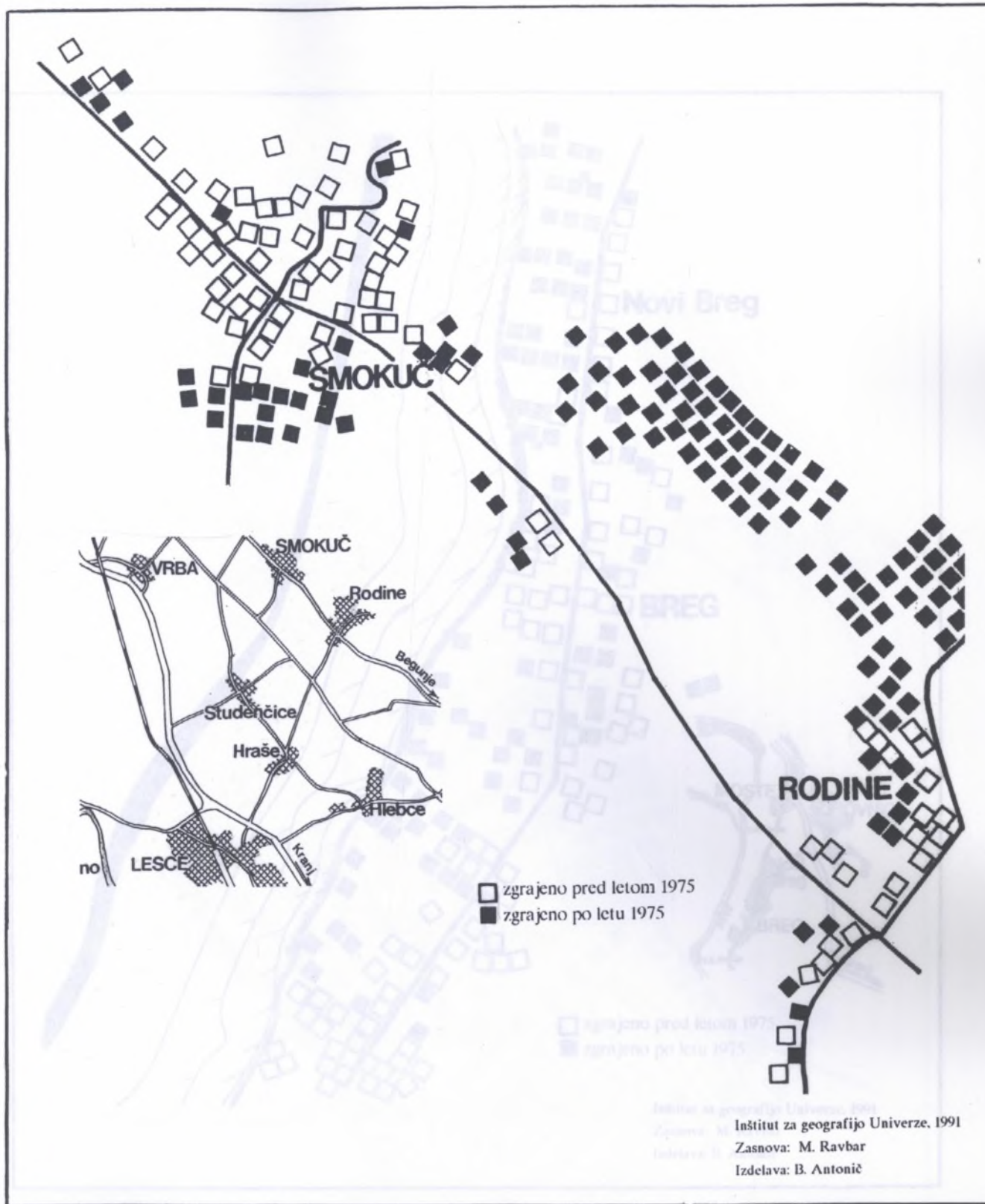
Slika 4: Primer osamljenih lokacij stanovanjskih hiš, vezanih na prvotne kmetije

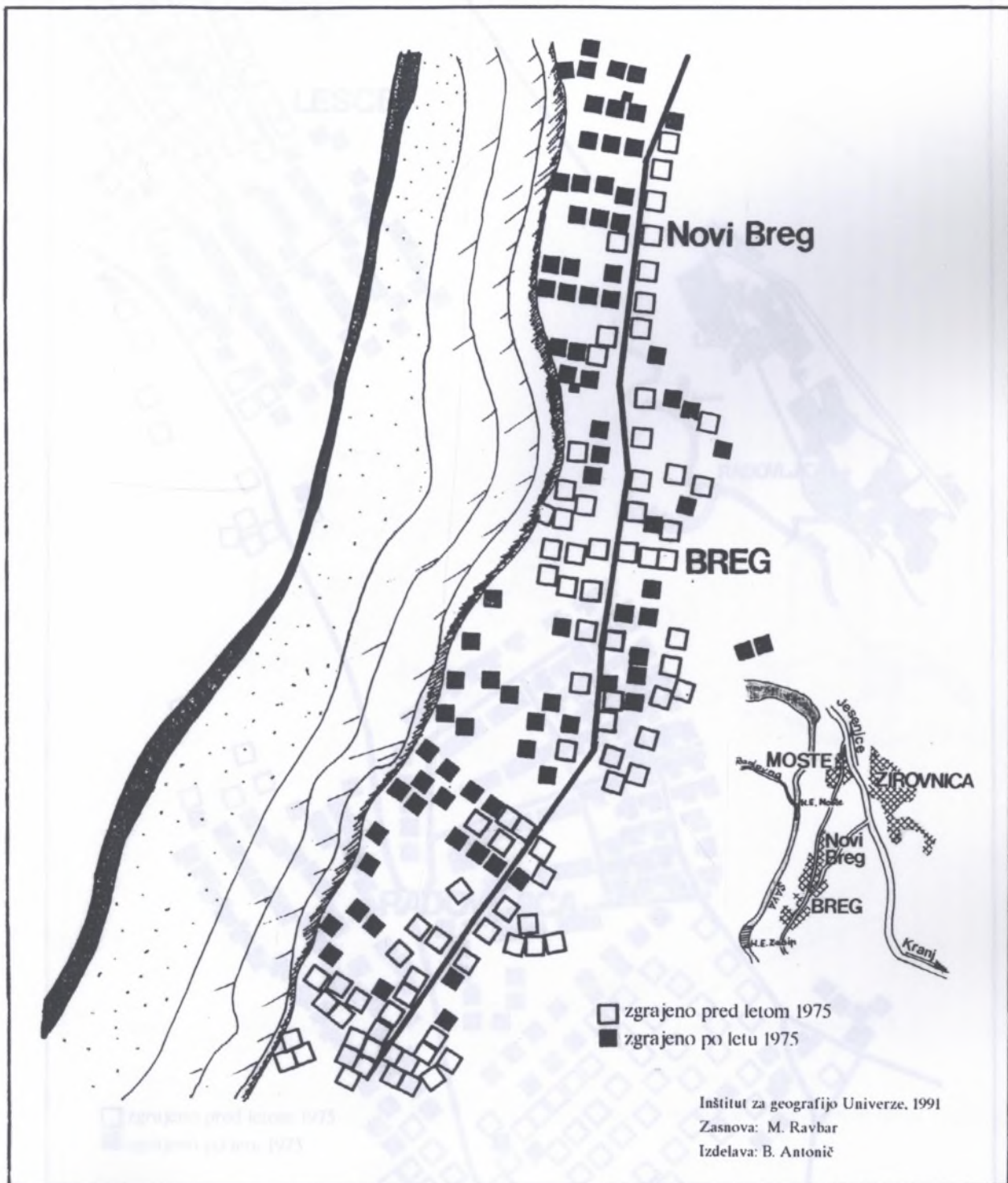
Slika 5: Primer zlivanja sosednjih naselij s tkivom občestne pozidave ter številnimi stranskimi izrastki

Slika 6: Primer občestne pozidave in zlivanje naselij Zasip, Sebenje in Podhom

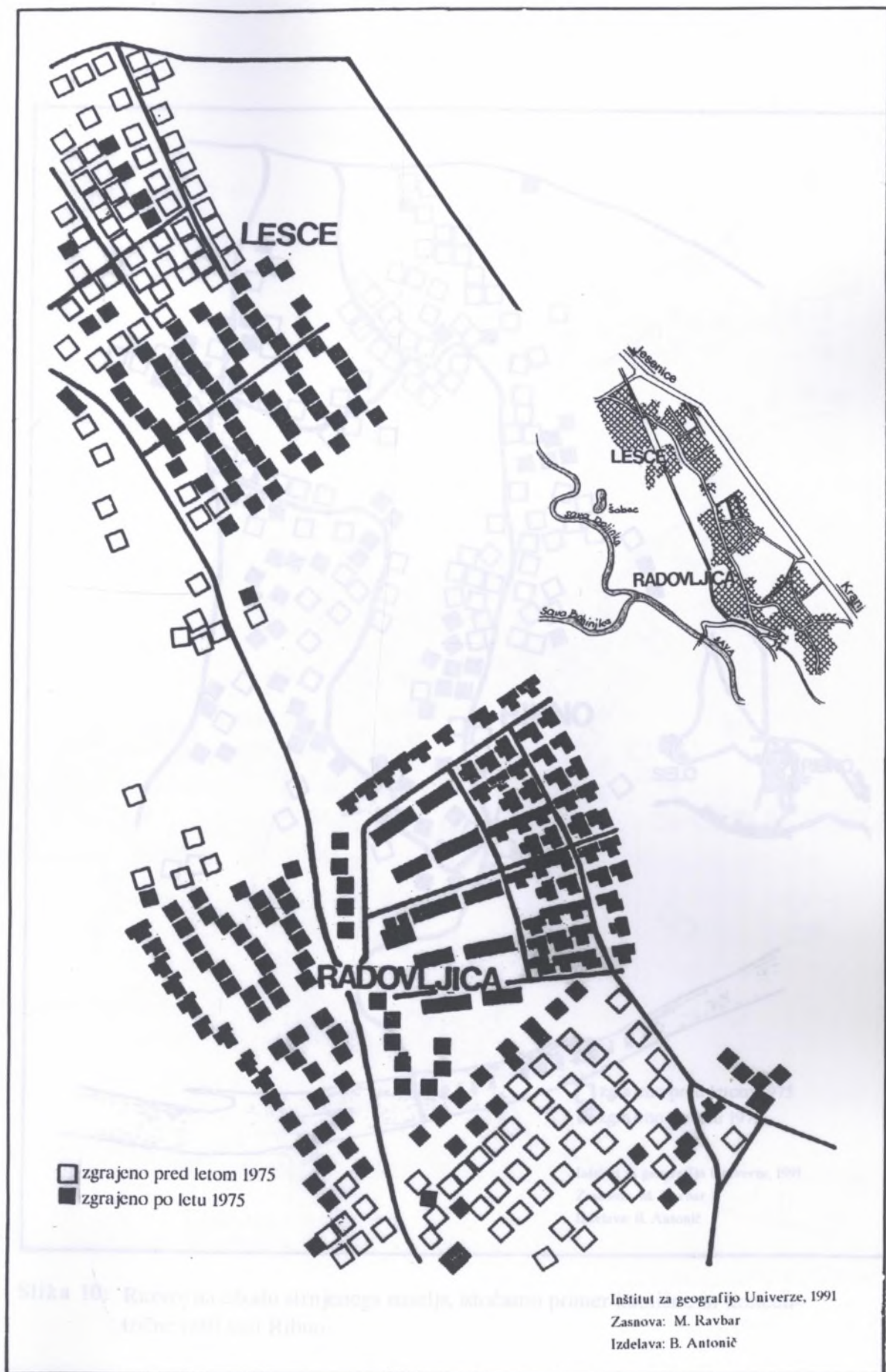

Slika 7: Primer pozidave okoli "prvotnega jedra" - "obrobljanje" (Smokuč in Rodine) ter primer gradnje na prisojnem področju, ki istočasno predstavlja primer zlivanja naselij po predhodno pripravljemem zazidalnem načrtu

Slika 8: Primer značilne pozidave na terasi nad brežinami Save Dolinke; istočasno naselje Breg predstavlja značilen tip občestne pozidave v "globino" na kvalitetnih kmetijskih površinah

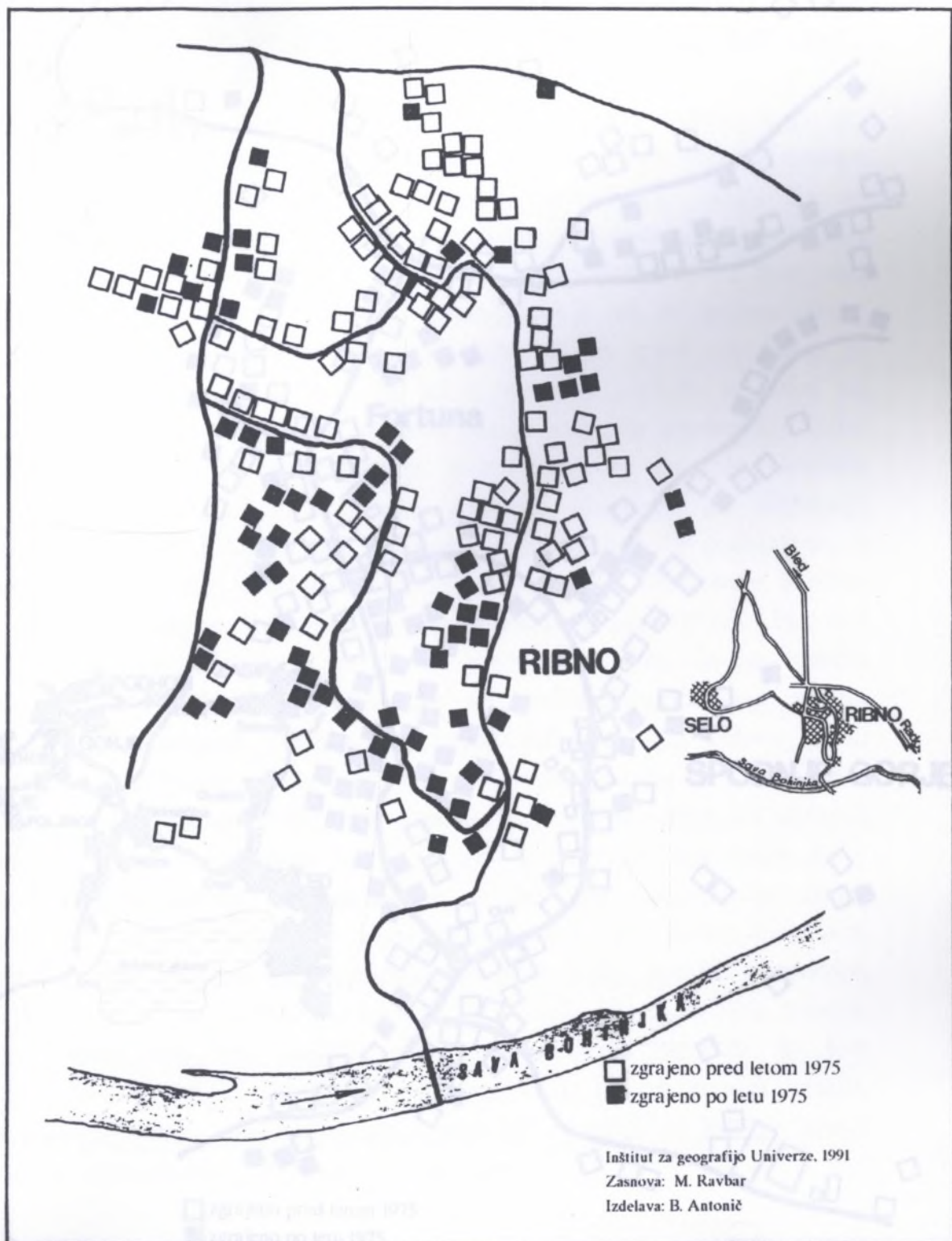

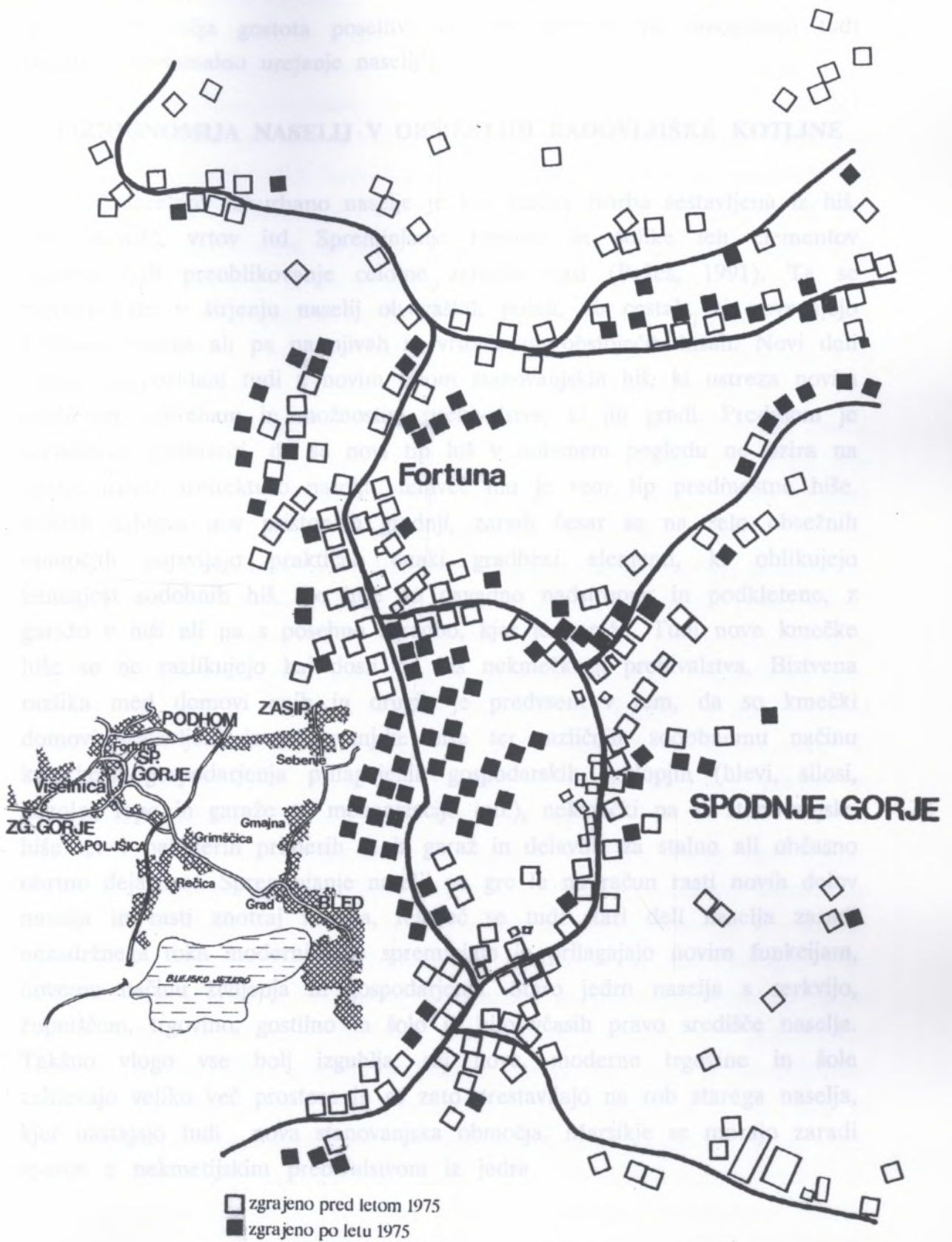
□ zgrajeno pred letom 1975
 ■ zgrajeno po letu 1975

Slika 10: Razvoj in obnova starih jedri naselij, prikazano primeroma Lesce in Radovljica. Inštitut za geografijo Univerze, 1991
 Zasnova: M. Ravbar
 Izdelava: B. Antonič

Slika 9: Primer novih delov naselij enodružinskih hiš v Lescah in Radovljici ob starih jedrih kot zavestno zgrajenih sosesk, zgrajenih po zazidalnih načrtih

Slika 10: Razvoj na obodu strnjjenega naselja, istočasno primer kaotične in koncentrične rasti vasi Ribno

Slika 11: Primer zgoščevanja praznih prostorov v naseljih Spodnje Gorje, Fortuna in Podhom

opremljena, večja gostota poselitve in nove zahteve pa omogočajo tudi postopno komunalno urejanje naselij³).

6. FIZIOGNOMIJA NASELJ V OBVESTNOSTI RADOVLJIŠKE KOTLINE

Podeželsko suburbano naselje je kot fizična tvorba sestavljena iz hiš, ulic, dvorišč, vrtov itd. Spreminjanje funkcije in oblike teh elementov pomeni tudi preoblikovanje celotne zgradbe vasi (Požeš, 1991). Ta se najprej kaže v širjenju naselij ob vaških poteh, ob cestah, ki povezujejo sosednja naselja ali pa na njivah in vrtovih ob obstoječih hišah. Novi deli naselij so pozidani tudi z novim tipom stanovanjskih hiš, ki ustreza novim zahtevam, potrebam in možnostim prebivalstva, ki jih gradi. Predvsem je pomembno poudariti, da se novi tip hiš v nobenem pogledu ne ozira na tradicionalno arhitekturo naselja, temveč mu je vzor tip predmestne hiše. Slednji zahteva nov pristop h gradnji, zaradi česar se na zelo obsežnih območjih pojavljajo praktično enaki gradbeni elementi, ki oblikujejo zunanost sodobnih hiš. Te hiše so navadno nadstropne in podkletene, z garažo v hiši ali pa s posebno zgradbo, kjer je garaža. Tudi nove kmečke hiše se ne razlikujejo kaj dosti od hiš nekmečkega prebivalstva. Bistvena razlika med domovi enih in drugih je predvsem v tem, da so kmečki domovi sestavljeni iz stanovanjske hiše ter različnih, sodobnemu načinu kmečkega gospodarjenja prilagojenih gospodarskih poslopih (hlevi, silosi, kozolci, lope in garaže za mehanizacijo ipd.), nekmečki pa iz stanovanjske hiše ter v nekaterih primerih še iz garaž in delavnic za stalno ali občasno obrtno dejavnost. Spreminjanje naselij ne gre le na račun rasti novih delov naselja in rasti znotraj naselja, temveč se tudi stari deli naselja zaradi nezadržnega toka modernizacije spreminjajo in prilagajajo novim funkcijam, novemu načinu življenja in gospodarjenja. Staro jedro naselja s cerkvijo, župniščem, trgovino, gostilno in šolo je bilo včasih pravo središče naselja. Takšno vlogo vse bolj izgublja, saj nove, moderne trgovine in šole zahtevajo veliko več prostora in se zato prestavljajo na rob starega naselja, kjer nastajajo tudi nova stanovanjska območja. Marsikje se morajo zaradi sporov z nekmetijskim prebivalstvom iz jedra

dela naselja se širijo in izravnavaajo za sodobni promet in za sodobno gospodarjenje neustrezne vaške poti. V naselju vse bolj izstopajo razne prometne označbe, oglasne table, transformatorske postaje, telefonske govornice ipd., ki so se pridružile ali pa celo zamenjale nekdanje značilne elemente: vaške lipe, napajališča za živino, sakralna znamenja itd. (Ogorelec, 1989). Lahko rečemo, da se vpliv sprememb, ki jih s seboj nosi širjenje mestnega načina življenja v nemestno okolico, odraža v oblikovanju nove podobe naselij, ki so v marsikaterem pogledu izgubila svojo lokalno identiteto in se stopila v nekakšnem kotlu tujih in iz drugačnih razmer prinešenih vzorov. Posledica tega je razvrednotenje kulturne dediščine vasi in njeno siromašenje v kulturnem in estetskem pogledu (Požeš, 1991).

Človek z gradnjo bivališč in z infrastrukturnim opremljanjem naselij najbolj vidno posega v pokrajino in jo preoblikuje. Naselja rastejo po svojem fizičnem obsegu, zaradi vplivov mestnega načina življenja in njegove prevlade nad kmečkim se spreminja tudi videz podeželskih naselij. V njih se v večji ali manjši meri prepletajo kmečke in nekmečke prvine. Od tega, koliko slednje prevladujejo, je odvisno, koliko je naselje preobraženo. Pri nekmečkih gospodinjstvih je seveda na prvem mestu izboljševanje stanovanjskega standarda. Tudi sicer se stanovanjske hiše nekmečkega prebivalstva in parcele, na katerih stojijo, bistveno razlikujejo od hiš in parcel gospodinjstev s kmečkimi gospodarstvi. Hiše nekmečkega prebivalstva so običajno novejše, bolje opremljene, pogosto jih obdaja parkovno urejen vrt s posebnim ločenim delom, kjer je zelenjavni vrt.

Hiše kmečkega prebivalstva so običajno starejše, slabše opremljene, obdane z različnimi gospodarskimi poslopji, od hlevov, kozolcev, silosov, do garaž za traktorje in drugo kmetijsko mehanizacijo. Vse to je seveda posledica višjega standarda nekmečkega prebivalstva, ki ima običajno višje dohodke kot kmečko prebivalstvo. Spremembe se povečujejo tudi na račun spreminjanja kvalifikacijske strukture nekmečkega prebivalstva v podeželskih naseljih, ki so jih zajeli vplivi bližnjih mest. Vse več je kvalificirane delovne sile. Izobrazbena raven nekmečkega prebivalstva se v naseljih, ki so pod močnimi suburbanizacijskimi vplivi, neprestano zvišuje. Seveda tudi kmečko prebivalstvo ni povsem zunaj toka teh sprememb. Vendar se razmerje med številom kmečkega in nekmečkega prebivalstva stalno spreminja v smeri prevlade slednjega. Zaradi višjih dohodkov, ki jih prejema preslojeno nekmečko prebivalstvo ali pa nekmečko prebivalstvo, priseljeno bodisi iz mesta ali pa iz agrarnega zaledja, je vse več

stanovanjske gradnje in naselja fizično rastejo. Tudi arhitekturno so novogradnje veliko bolj raznolike kot v preteklosti, ko je bila izobrazbena raven graditeljev nižja, tip hiš, ki so jih gradili, pa dokaj enoten.

Razmerje med kmečkimi hišami in hišami nekmečkega prebivalstva opredeljuje stopnjo preobraženosti naselja. Vendar žal nimamo ustreznih statističnih kazalcev, ki bi nam natančneje prikazali to razmerje.

7. MOTIVACIJSKI DEJAVNIKI PREOBRAZBE NASELIJ

S širjenjem urbanizacije v okolico mest, prihaja zaradi priseljevanja prebivalstva na urbaniziranih območjih do zanimivega preobrata. Mesta niso več osrednja in najbolj privlačna točka, ampak to postaja njihova okolica, ki prebivalstvu (s spreminjanjem zavesti) ponuja drugačne razmere za bivanje. Če je pri srednjeveškem mestu veljalo, da je imelo mestno središče status najvrednejšega bivanjskega okolja, in če so to kasneje, v industrijski dobi postala vilška predmestja, pa so danes to že suburbana območja okoli mest ali pa celo še bolj oddaljena območja, kamor močnejši vplivi bližnjih mest komaj še segajo. Seveda velja to predvsem za dežele, kjer je urbanizacija najhitreje napredovala in dosegla najvišje razvojne stopnje. Slovenije in slovenskih mest ne smemo in ne moremo neposredno primerjati s takimi razvitimi urbaniziranimi območji. Vendar tudi pri nas obstajajo podobne težnje kot v urbanizacijsko najbolj razvitih območjih. Seveda so prilagojene našim razmeram, tako družbenogospodarskim kot prostorskim. Industrializacija je v Sloveniji povzročila nove tokove v gospodarstvu, prebivalstvenih strukturah in pokrajinski fiziognomiji. Če je bil za šestdeseta leta še značilen predvsem selitveni tok s podeželja v bližino zaposlitvenih središč ob istočasni preobrazbi zaledij industrijskih krajev v izrazita gravitacijska območja dnevne delovne migracije, potem v drugi polovici sedemdesetih let že opazamo zastoj. Selitveni tokovi se postopno preusmerjajo v obratno smer, tako da v osemdesetih letih opazamo prepletanje migracijskih tokov bodisi iz mestnih središč ali pa še vedno s podeželja na mestno obrobje. Ta proces je bil v naših razmerah izredno hiter in je kljub močnim migracijskim tokovom ter preslojitvam pustil na podeželju še v isti generaciji močne vezi - navezanost na zemljo,

na podeželje. Zaradi intenzivnosti dobivajo takšni tokovi tudi v sodobnosti prevladujočo vlogo (V. Klemenčič, 1971).

Prebivati v enodružinski hišici v čistem zelenem okolju blizu mesta, kamor se voziš na delo, so sanje najbogatejših dežel. Slovenci, ki si 76,6 odstotno⁴) želimo stanovati na tak način, smo si resnično privoščili veliko bivalno in prostorsko razkošje. Dosegamo ga z veliko lastnega vložnega dela, s kršenjem urbanistične discipline, z odpovedovanjem drugim kvalitetam bivanja, s polkmečkim načinom življenja. Vse to so znane stvari.

V naši raziskavi smo javnomnenjske ankete o prosti izbiri bivanja preverili na ta način, da smo prebivalce vzorčnih območij (na Zgornjem Gorenjskem, ob obalnih mestih in v okolici Novega mesta) povabili, da odgovorijo na eno samo vprašanje: Zakaj ste postali prebivalec tega naselja? Kateri so glavni razlogi za izbiro te lokacije? Izbor vprašanih je bil slučajen. Edini pogoj je bil, da je se je anketirani prebivalec pred časom priselil iz mesta in da je zemljišče kupil. S tem smo zavestno izključili motiv dedovanja zemlje na parcelah staršev. Vprašani je imel na razpolago več možnih odgovorov. Tako smo zbrali 298 odgovorov na zastavljeno vprašanje, približno po tretjino na vsakem od imenovanih vzorčnih območij. Pri odgovorih med temi tremi območji ni bilo opaznih razlik, zato podajamo enoten pregled rezultatov:

- 41% : živeti na svojem, brez odvisnosti, svoboda;
- 36% : biti na deželi, blizu naravi, imeti mir;
- 34% : pomanjkanje (najemniških) stanovanj v mestu
- 29% : naložiti sredstva, biti neodvisen od povečevanja najemnin;
- 18% : imeti vrt, prostor za "brkljanje", možnosti za sprostitev;
- 17% : beg z mesta, od onesnaževanja;
- 4% : potreba po prostoru zaradi profesionalnih (obrt) razlogov;
- 2% : možnost izbire sosedov.

Iz odgovorov lahko sklepamo, da lahko motivacijske elemente za suburbanizacijo razdelimo v naslednjih nekaj skupin:

- prvi imajo razloge v določeni varnosti in določeni neodvisnosti, predvsem s finančnega vidika. Velik del prebivalstva se odloči, da zgradi

⁴ Po anketi Slovenskega javnega mnenja (SJM, 1986) 15,5% vprašanih želi stanovati na samem, izven naselja, 41,2% v majhnem kraju blizu mesta in 19,9% anketiranih v majhnem podeželskem naselju z manj kot 500 prebivalci.

zasebno hišo "sam zase", da naloži denar in uide mestu, novo bivališče si izbirajo zaradi primerne cene in zaradi relativne bližine delovnega mesta;

- drugi razlogi zadevajo neprimernost stanovanj na "najemniškem trgu" (velikost, cena, kvaliteta, velikost stanovanja, število prostorov...), zlasti za družine;

- tretja skupina skupina razlogov izraža željo po vrnitvi na deželo, iskanje harmonije z naravo in beg pred urbanim okoljem, ki se izkazuje kot neprimerno - sovražno.

Tipično gospodinjstvo ima običajno okrog stavbe nekaj "ohišnice". Socialnega statusa gospodinjstev v suburbanih območjih ni moč razpoznati, saj so zelo heterogena. Kljub vsemu prevladujejo delavci. Vedenje teh družin ostaja precej introvertirano. Malo hodijo ven, odnosi s sosedi so označeni kot občasni. Struktura družin je izrazito mlada (med 30 in 40 let). Prav zato bo morala realna politika urejanja suburbanega prostora upoštevati takšno socialnoekonomsko diferenciacijo.

Intenzivni razvoj stanovanjske gradnje v suburbanih območjih slovenskih mest je poleg intenzivnega doseljevanja še posledica vrste drugih dejavnikov, predvsem ekonomskih ter tudi sociopsiholoških motivov. Ti razlogi so predvsem:

- mnogo cenejša gradnja stanovanj v lastni režiji, ki jo po svoje omogoča vrsta okoliščin;

- nižje cene zemljišč na račun slabše oskrbe in komunalne opremljenosti;

- povečevanje realnih dohodkov prebivalstva, ki ga omogoča letno vlaganje v stanovanjsko gradnjo;

- možnosti širitev, večje uporabne površine oz. večje zazidalne enote;

- dobra prometna dostopnost, dobra dostopnost do delovnih mest in oskrbe;

- boljši bivalni pogoji;

- večje možnosti zadovoljevanja osebnih potreb (ljubitelsko obdelovanje lastne zemlje);

- splošne preference prebivalstva za bivanje v enodružinskih hišah (kar pričajo številne ankete in javnomnenjske raziskave v zadnjih desetletjih),

ki so tudi, kot se zdi, odraz kompleksnih okoliščin: želja po višjih prostorskih standardih, poreklo prebivalstva iz ruralnih območij ipd.

8. OSNOVNE EKOLOŠKE ZNAČILNOSTI RADOVLJIŠKE KOTLINE

V Radovljiški kotlini, naši osrednji in vglobljeni alpski pokrajini je ekološka problematika v marsičem značilna, a ponekod, žal tudi že pereča. Glede na njeno splošno podobo so pokrajinsko-ekološke poteze Radovljiške kotline na prvi pogled neproblematične, še posebej, ker je bila v primerjavi z nekaterimi našimi pokrajinami njena industrializacija postopna in zato v bistvu organska. Industrijski razvoj jo strukturno in fiziognomsko ni tako prizadel, kakor tiste pokrajine, ki so se na hitro industrializirale. Skladnost njene pokrajinske strukture se je tako v glavnem vseskozi ohranjala. Zato v njej in njenih delih tudi ni bilo pretiranega zgoščevanja ali pretiranega nazadovanja prebivalstva. Večjih neskladij tudi ni glede njegove starostne, socialne, izobrazbene in druge strukture. Še največ sprememb je prinašalo priseljevanje, ki ni izviralo le z Gorenjske, temveč tudi iz drugih delov Slovenije in drugih republik bivše Jugoslavije, vendar so bile tega bolj kot Radovljiška kotlina deležne sosednje Jesenice.

Skladen razvoj kotline se kaže v različnih potezah kulturne pokrajine, zlasti v fiziognomiji naselij, kar velja za stara agrarna naselja in njihovo preobrazbo kot tudi nova, neagrarna, vključno s kotlinskim oziroma občinskim središčem-Radovljico. Glede na to je Radovljiška kotlina videti ekološko še neproblematična, saj v njej ni očitnih pokrajinskih strukturnih nasprotij. Vseeno pa so posamezni njeni deli ekološko prizadeti in nekateri že precej razvrednoteni; deloma zaradi lastnega razvoja (npr. Bled), še bolj pa zaradi razvoja v sosednji, višji Dolini (akumulacija HE Moste).

Med naravnimi potezami, ki ekološko občutljivost Radovljiške kotline povečujejo, je omeniti predvsem njeno globoko kotlinsko lego ob vznožju mnogo višjega obrobja, kar daje pokrajini hipsografsko izrazitost, veliko reliefno energijo ter okrepljeno erozijsko in drugo dinamiko. V Radovljiški kotlini, ki zajema 5491 ha, je kar 96,2% površja v višinskem pasu med 300 in 600 metri nadmorske višine, 1,2% pa med 600 in 1000 metri. 86,3% ravnega kotlinskega dna ne presega 6 stopinj naklona, 3,2% površja ima med 6 in 12 stopinjami reliefne energije, 5,4% pa od 12 do 20 stopinj in 2,5% nad 20 stopinj. Pri izrabi tal Radovljiške kotline prevladujejo travniki in njive z 52,9%, 11,0% površja je pozidanega, 19,5% je gozdov, 8,7% pašnikov, ostalo pa odpade še na druge porabnike prostora (Gams, 1981). Med talnimi tipi pa absolutno prevladuje rendzina

in evtrična rjavica na mlajših pleistocenskih terasah. Te prsti imajo dobre fizikalne lastnosti, so dobro vodopropustne in primerne za kmetijsko rabo. Evtrična rjava tla so starejša in debelejša in so zato primernejša tudi za strojno obdelovanje (Lovrenčak 1981).

Nadalje gre med naravnimi karakteristikami omeniti temperaturno inverzijo kotlinskega sveta, ko se hitrost gibanja zraka v horizontalni smeri zmanjša in pride do relativne stabilnosti zračnih mas. Atmosfera je najbolj stabilna ob inverznem temperaturnem gradientu, ko temperature zraka z višino naraščajo. V tem času prihaja običajno tudi do najvišjih imisijskih koncentracij onesnaženosti v zraku. Ker v Radovljiški kotlini še niso podrobneje proučili višine in obsega inverzije, nam kot posredni kazalec tega pojavi služi pogostost pojavljanja megle, čeprav je potrebno tudi upoštevati, da inverzija in megla nista vedno istočasna in vzročno povezana pojava (izjemoma se, posebno v poznem poletju ali zgodnji jeseni, pojavljajo inverzije brez spremljajoče megle, pa tudi obratno). V 20-letnem povprečju je bilo npr. v ozki savski dolini pri Jesenicah 10 meglenih dni letno, v Kranjski gori 26, v Radovljiški kotlini, pri Lescah pa že kar 61, kar opozarja na pogostejše pojavljanje temperaturne inverzije oziroma stabilnosti ozračja v kotlini in s tem tudi na povečano ekološko občutljivost tega območja ob onesnaževanju zraka. Reliefna razgibanost Zgornje Gorenjske pogojuje veliko mikroklimatsko raznolikost na majhne razdalje. V ozki Zgornjesavski dolini so prevladujoče vzhodne in zahodne smeri vetrov (vzporedno z osjo doline). V lokalni cirkulaciji zraka v dolini je ponoči izrazit zahodni veter, podnevi pa vzhodni. Pomembni so tudi pobočni vetrovi, ko se hladnejši zrak ponoči spušča po pobočju, podnevi pa se, predvsem na prisojnih ogretyh pobočjih, dviga. Ob močnejših vetrovih se v višjih zračnih plasteh veter v dolini kanalizira, smer pa ni odvisna od dnevnega časa. V širši Radovljiški kotlini (merna mesta Radovljica in Lesce) pa se okrepijo predvsem severne in južne smeri vetrov, obenem pa se zmanjša tudi delež močnejših vetrov.

Značilnost Radovljiške kotline in njenega obrobja so tudi povirne in gorske vode, ki se sicer hitro obnavljajo, a onesnaženost tudi hitro raznašajo ter so hkrati tudi močno prodonosne, kar je za zajezovanje zelo neugodno. Gre nadalje za plitve prsti, ki talno vodo slabo ščitijo, še slabše pa jo varujejo grobi fluvio-glacialni prodni in drugi nanosi, ki zapolnjujejo kotlinsko dno (Radinja, 1983).

Vse to ustvarja iz Radovljiške kotline in njenega dna pokrajinsko-ekološko pester, zelo dinamičen in ravnotežno rahel ter za antropogeno preobrazbo občutljiv svet, posebno za intenzivne gospodarke oblike, ki globoke alpske doline in kotline preobrazijo v industrijske oziroma urbane pokrajine.

Med družbenimi potezuami je omeniti predvsem industrijske Jesenice, ki so sicer že izven Radovljiške kotline, a nanjo tudi ekološko v marsičem vplivajo. Jesenice so sicer stisnjene na dnu globoke Doline, vendar že blizu njenega izteka v sosednjo Deželo. Zaradi industrijske, prometne, urbane in druge vloge ter zaradi dolinske lege, se njihove izrazito degradacijske poteze širijo po dolini navzdol, še preko dolinsko-kotlinskega stika. Moščanska akumulacija je eden najizrazitejših degradacijskih elementov na robu Radovljiške kotline, ki tudi njej prinaša vrsto negativnih potez. Najusodnejšo takrat, ko vsako desetletje zaradi remonta HE Moste spustijo iz akumulacije strupeno vodo, ki mori daleč po Savi navzdol. Ni pa moščanska akumulacija edina, kajti tudi druge stoječe vode Radovljiške kotline so ekološko problematične, saj so izkušnje z Blejskim jezerom še bolj grenke. Glede Blejskega jezera, ki je med najbolj onesnaženimi vodami Radovljiške kotline, je potrebno poudariti, da je za populacijski, gospodarski in drugi razvoj, do katerega je ob njem prišlo zlasti v zadnjih desetletjih, jezero mnogo premajhno, da bi bilo kos degradacijskim potezam, ki so ta razvoj spremljale. Še posebej, ker poleg tega, da je jezero majhno, se v njem voda tudi prepočasi obnavljajo (le enkrat na približno tri leta). Če k temu dodamo, da je zaradi neustrezne kanalizacije večina komunalnih odplak še do nedavnega uhajala neposredno v jezero, je razumljivo, da takemu onesnaževanju Blejsko jezero že dolgo ni bilo več kos, kar je pripomoglo, da se je intenzivno evtrofiralo in degradiralo.

Na nesorazmerje med onesnaževanjem jezera in njegovo samočistilno sposobnostjo opozarjajo med drugim že urbane površine razvijajočega se Bleda, ki so se zlasti v zadnjem času tako razširile, da so že presegle površino samega jezera. Njuno razmerje je danes že 1,2:1. Podobno nesorazmerje je tudi med velikostjo Bleda in velikostjo jezera oziroma med številom prebivalstva ter količino jezerske vode (5 000 preb.: 30,7 milj. m³ vode). To razmerje je dejansko še slabšek, ker je zaradi turistične funkcije, ki jo ima Bled, populacijsko onesnaževanje jezera večje. Stalnemu prebivalstvu moramo zato

prišteti še sezonsko oziroma turistično in izletniško. Na drugi strani smemo zaradi počasne izmenjave jezerske vode upoštevati le tretjino vode, ki jo ima jezero. Čeprav gre pri Blejskem jezeru v prvi vrsti za urbano onesnaževanje, ki ga je najlaže obvladovati, so posledice za jezero usodne pa čeprav ga onesnažuje navsezadnje le manjši kraj, kajti regeneracijska zmogljivost stoječih voda je precej manjša kakor pri rekah. Vertikalna sestava Blejskega jezera ni homogena in zato tudi voda v njem ni enako onesnažena. Najbolj so prizadete odplake, ki se umirajo po nekaj m globonske hipolimnijske plasti, ki zavzemajo približno polovico jezera. Pri čiščenju jezera se z globinskim odtokom onesnažene jezerske vode odvajajo v nižjo Savo. Toda s takimi posegi se onesnaženost le prenaša iz enih voda v druge, iz jezera v Savo, ne pa odpravlja. Od Jezernice navzdol je tako Sava dvojno obremenjena: blejske komunalne odplake in hipolimnijska jezerska voda, ki so pravzaprav akumulirane blejske odplake iz preteklosti (Radinja).

V Radovljiški kotlini je za Savo-Dolinko značilna njena alogena onesnaženost. Sava je namreč degradirana že prej predno priteče v Radovljiško kotlini. Pri reki gre za dve obliki degradacije, ki pa se med seboj prepletata in stopnjujeta. Pri prvi gre za posledice, ki so povezane s samo zaježitvijo na koncu Doline, druga vrsta posledic pa nastaja zaradi hudourniških potez in velike prodonosnosti Dolinke. Nad jezom se nanosi kopičijo, kar zmanjšuje učinkovitost hidroenergetske akumulacije, pod njim pa z nanosi razbremenjena Sava postaja škodljiva zaradi spodjedanje bregov in okrepljene erozije. Poleg tega pa je zajezitev pereča še zaradi onesnaževanja Save. Onesnaženost Save od Jesenic navzdol sicer pojema, vendar je njena regeneracijska sposobnost razmeroma skromna. Na razdalji 20 km se onesnaženost zmanjša le za polovico razreda, kar je razmeroma malo glede na njene hudourniške poteze, usedanje nanosov v akumulaciji in glede na Radovno, ki onesnaženo savsko vodo redči. Šibka regeneracija je očitno zaradi industrijskih, povečini anorganskih odplak. Erozijska in ekološka degradacija radovljiške Save je kočljiva tudi zaradi Šobčevega bajerja (Radinja).

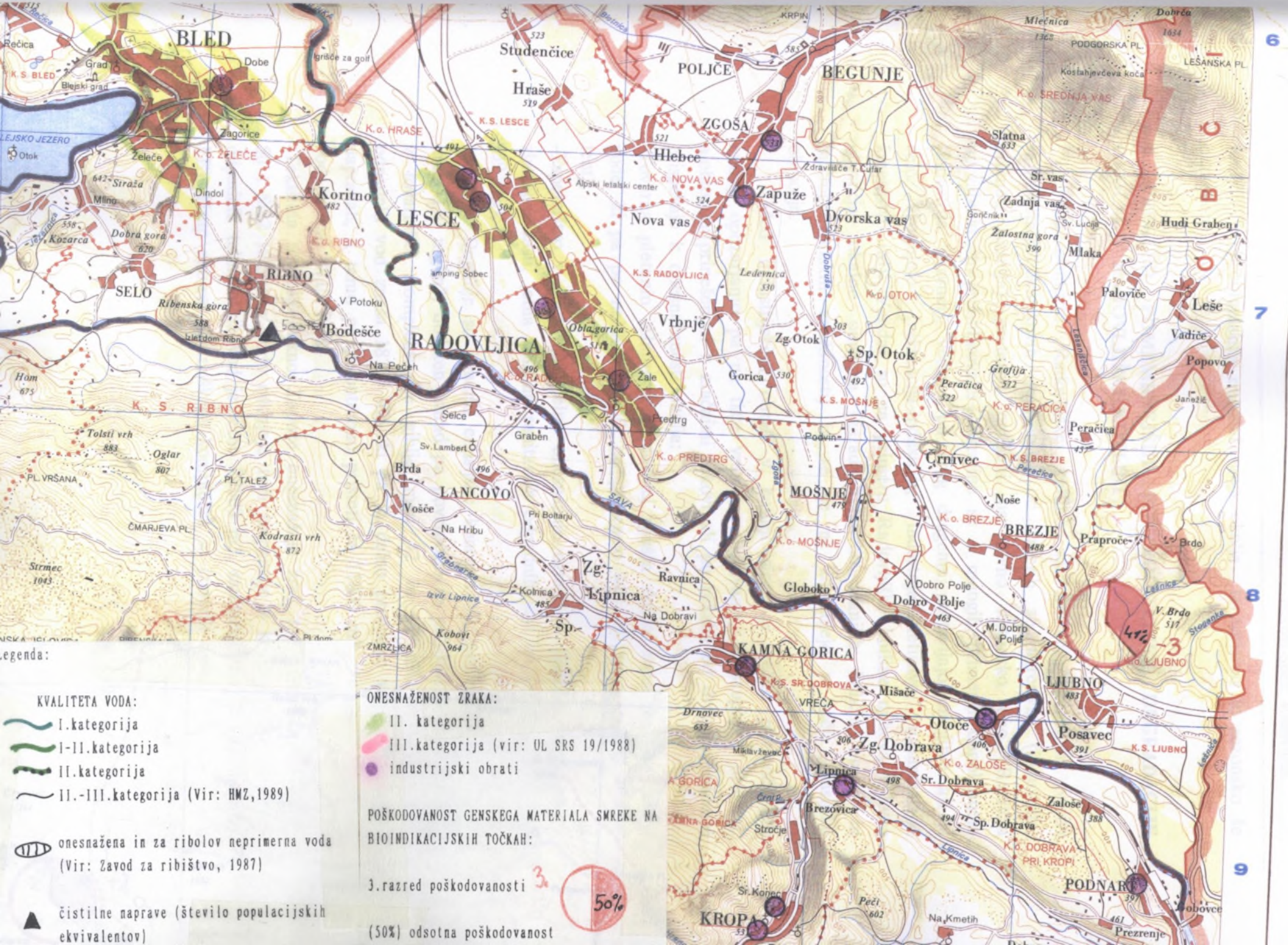
Današnje stanje tekočih voda v Radovljiško kotlini resda ni kritično, ne ustreza pa za turistično pokrajino, kakršna je omenjena kotlini. Turizma namreč ne moremo omejiti na posamezne osamljene točke in kraje, medtem ko naj bi bila njihova ožja in širša okolica degradirana. Zato je stopnja onesnaženosti voda v Radovljiški kotlini še vedno prevelika.

Izboljšave pa so možne predvsem z ustreznimi komunalnimi pa tudi industrijskimi čistilnimi napravami.

Za ostale manjše potoke v Radovljiški kotlini pa je značilno, da so tudi tam, kjer so vode na videz čiste, struge zaznamovane z različnimi odpadki, ki očitno izvirajo iz naselij, ki so ob njih, višje vode pa jih raznašajo po strugah navzdol. Za kakovost vode so sicer manj pomembni, bolj pa za estetski videz potokov, kar je v turistični pokrajini še posebno odbijajoče. Pomembnejše pa so odplake, ki se navadno po nekaj sto metrov dolgem toku na videz izgubijo, so pa za bakteriološko oporečnost vode odločilne. Med manjšimi vodami Radovljiške kotline in najbližjega obrobja so najbolj onesnažene Belica pod Bohinsko Belo, Zgoša od Dvorske vasi navzdol, Begunjščica pod Begunjami, Završnica pod Mostami, Jezernica in Potok pod Potoki. Radovna je tudi v spodnjem delu, od Gabrč navzdol, relativno manj onesnažena, kar je očitno posledica večje vodnatosti in hitrejšega toka (Radinja).

Treba se je zavedati, da so tudi vasi praviloma preveliki onesnaževalci za potoke, ki se zato vse pre pogosto spreminjajo v kanalnike. Zato je neurejena ali premalo urejena kanalizacija tudi v manjših naseljih eden izmed poglavitnih ovir za čisto drobno vodno mrežo. Vendar pa se že tu začne razpletati degradacija okolja in ne šele pri industriji in večjih krajih oziroma pri večjih vodah. Zato sedanjih vodnih razmer v Radovljiški kotlini, žal, ni mogoče oceniti kot zadovoljivo. Glede na neurejenost vaških kanalizacij je tudi onesnaževanje talne vode, ki je v Radovljiški kotlini sicer globoka, njena višina pa povezana s potekom nepropustne terciarne podlage pod kvartarnimi fluvio-glacialnimi in drugimi nanosi, čedalje bolj pereča; neposrednih meritev tovrstne onesnaženosti pa ni na voljo.

Večina kotlinskega dna spada po upravno-politični razdelitvi radovljiški občini, njen severozahodni del pa jeseniški. Tja gravitira namreč večina podkaravanških vasi. Tudi sicer veliko delovne sile, zaposlene na Jesenicah, prebiva v Radovljiški kotlini, kamor se dnevno vozi na delo. Tja se vozijo ne le zato, ker je na Jesenicah premalo prostora in se v ozki dolini mesto ne more širiti, temveč so Jesenice manj vabljive tudi zaradi onesnaženega okolja. Ta pokrajina, ki je zaledje delovne sile za bližnja industrijska središča (Jesenice, Begunje, Zapuže itd), je močnejše urbanizirana in glede komunalne oskrbe zahtevnejša. Zaradi turistične

legenda:

KVALITETA VODA:

- I. kategorija
- I-II. kategorija
- II. kategorija
- II.-III. kategorija (Vir: HMZ, 1989)

onesnažena in za ribolov neprimerna voda (Vir: Zavod za ribištvo, 1987)

čistilne naprave (število populacijskih ekvivalentov)

ONESNAŽENOST ZRAKA:

- II. kategorija
- III. kategorija (vir: UL SRS 19/1988)
- industrijski obrati

POŠKODOVANOST GENSKEGA MATERIALA SMREKE NA BIOINDIKACIJSKIH TOČKAH:

3. razred poškodovanosti **3**

(50%) odsotna poškodovanost

funkcije je problematika onesnaževanja okolja teritorialno in sezonsko še okrepljena.

9. PREGLED POMEMBNEJŠIH POVZROČITELJEV DEGRADACIJE OKOLJA V RADOVLJIŠKI KOTLINI

Na območju Radovljiške kotline se srečujejo negativni vplivi raznovrstnih človekovih dejavnosti, od katerih so agresivni (industrija, promet, naselja) pretežno omejeni na ravno kotlinsko dno. Različni uporabniki in preoblikovalci pokrajine se v mnogih primerih dopolnjujejo (industrija, promet), večkrat pa drug drugemu postavljajo omejitve ali si celo škodujejo (rekreacija-industrija, industrija-kmetijstvo, urbanizacija-kmetijstvo itd). Vendar so na primeru Radovljiške kotline njihova vplivna območja lokalno omejena (zaradi relativno manjših količin emisij in mikrogeografskih značilnosti) in se še ne združujejo v večja imisijska območja.

Med industrijskimi obrati v kotlini sicer ni večjih povzročiteljev emisij, opozarjamo pa na tiste vrste onesnaževanja, ki skupaj z drugimi, alohtonimi (prinešenimi z zračnimi tokovi ali po rekah) od drugod, vendarle prispevajo k onesnaženosti okolja:

-Tovarna pletenin Almira v Radovljici spušča delno onesnažene odpadne vode, ki pa po naših izračunih ne presegajo 440 PE (populacijski ekvivalent);

-Tapetništvo v Radovljici delno onesnažuje ozračje z dimnimi emisijami v zimskem času, letna količina sanitarnih odpadnih vod pa je okoli 2500 m³ (39 PE);

-v Elanu Begunje so izmerili emisijske koncentracije prahu do 40 mg/m³, dima 170 mg/m³, dodaten smrad pa povzročajo še poliestri in smole. Hrup v tovarniške kompleksu se giblje med 42 in 47 dB. Letna količina odpadnih vod znaša 18700 m³, ki pa jo delno prečistijo v lastnih čistilnih napravah, k temu pa je potrebno prišteti še 11800 m³ sanitarnih odpadnih vod (skupaj 4710 PE);

-Tekstilna tovarna Sukno Zapuže onesnažuje zrak s prahom in SO₂ (okoli 50 t SO₂ letno), v vodo oddajajo tudi suspenzije v koncentraciji 270 mg/l, odpadnih tehnoloških vod je letno 27000 m³, sanitarnih pa 2250 m³ (4311 PE). Hrup znotraj tovarniškega kompleksa so izmerili z 90 dB;

-Triglav-Gorenjka Lesce onesnažuje zrak s prahom in dimom ter SO₂, odpadnih vod pa je letno 6500 m³;

-Tovarna verig Lesce onesnažuje vodo s suspenzijami težkih kovin iz galvane in skupaj z ostalimi odpadnimi vodami obremenjujejo okolje s 1400 PE.

S podrobnejšo terensko raziskavo smo inventarizirali in ovrednotili tudi črna odlagališča odpadkov, teh je preko 50, ki so nenehna ekološka grožnja oklju, kjer nastajajo, zdravju prebivalstva in estetskim vrednotam pokrajine. Podariti pa je potrebno, da so fluvioglacialna pokrajina, kjer prevladujejo nesprijeti nanosi proda in peska, bližina Blejskega jezera, možnost onesnaženja talne vode in vodotokov, kotlinska lega, zgostitev prebivalstva in turistična vloga poglobitve omejitve, ki govore proti lokaciji kakršnih -koli (legalnih ali ilegalnih) odlagališč odpadkov v dnu celotne Radovljiške kotline. Pogoj za odpravo divjih odlagališč smeti v Radovljiški kotlini je organiziran odvoz in sortiranje vseh smeti (tudi kosovnega materiala, zagotovitev ustreznih gospodarsko in ekološko upravičenih lokacij za odpadli gradbeni material itd), postavitve opozorilnih tabel in ostro kaznovanje onesnaževalcev, saj je zlasti odpiranje novih divjih odlagališč nedopustno.

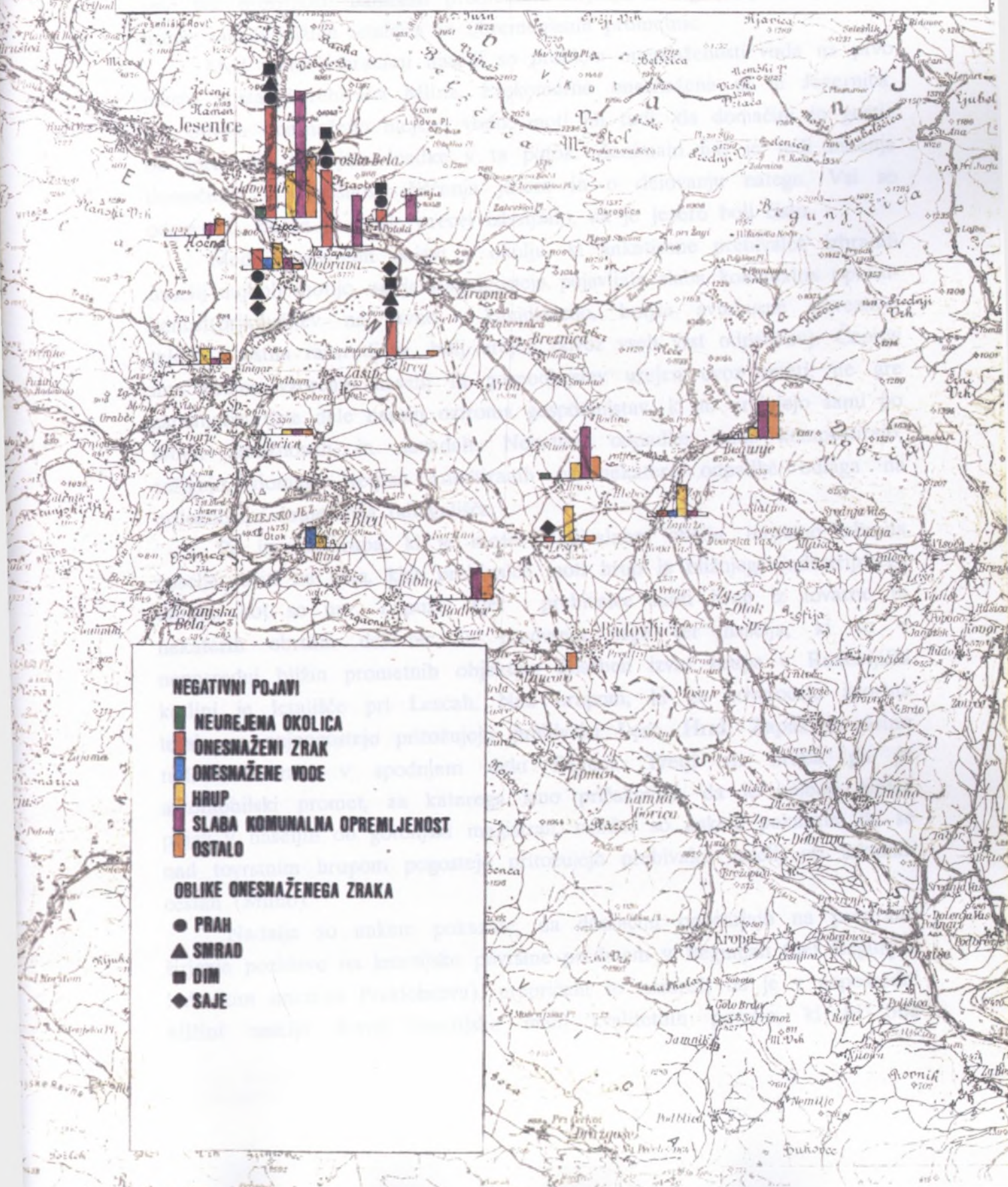
10. ODNOS PREBIVALCEV IZBRANIH NASELIJ RADOVLJIŠKE KOTLINE DO AKTUALNIH SPREMENB V OKOLJU

Ob osvetljevanju kompleksnih problemov okolja in ustvarjanju osnov optimalnega prostorskega razvoja nekega območja ter upoštevanje medsebojno prepletenost in soodvisnost posameznih vplivov in sestavin okolja, se nam postavlja tudi vprašanje o vlogi in odnosu človeka oziroma različnih skupin prebivalstva do njihovega življenjskega oziroma bivalnega okolja.

Z vzorčno anketo smo v izbranih naseljih ali delih naselij Radovljiške kotline skušali ugotoviti, kateri so najbolj pereči negativni pojavi v njihovem bivalnem okolju oziroma kako se odzivajo posamezne skupine prebivalstva na te aktualne probleme. V osrčju Radovljiške kotline oziroma Dežele smo anketirali nekaj gospodinjstev v Begunjah, Zapužah, Hrašah in novejšem deli Lesc, na obrobju kotline pa še v Bodeščah, Lancovem in Mlinah. Pri slednjem nas je zanimalo kako vidijo domačini

NEGATIVNI POJAVI V ŽIVLJENJSKEM OKOLJU V RADOVLJIŠKI KOTLINI

problem onesnaženega jezera in še posebej Jezernice, Bodešče pa je zanimivo ne le zaradi neposredne bližine Bleda, temveč tudi zaradi ambicij, da bi v turističnem pogledu dopolnjevalo ponudbo Bleda s kmečkim turizmom, pri Hrašah in novejšem delu Lesc smo več pozornosti namenili problemom širjenja novogradenj in vprašanju hrupa zaradi bližine letališča in obremenjenih prometnic.

Med vsemi izbranimi naselji so problem onesnaženosti voda na prvo mesto postavili prebivalci Mlina. Prekomerno onesnažena ni le Jezernica, ker odvaja onesnaženo blejsko vodo, moti jih tudi, da domačini in gostje ob sprehodih mečejo odpadke v ta potok. Zanimalo nas je tudi mnenje domačinov o uspešnosti čiščenja jezera in o delovanju natege. Vsi so odgovorili, da se je stanje precej izboljšalo, da je jezero bolj čisto.

Med negativnimi pojavi v okolju, ki anketirane prebivalce izbranih naselij najbolj motijo, se je najpogosteje pojavljala slaba komunalna opremljenost (priključitev na javno kanalizacijo, boljše avtobusne povezave, telefon, cestna razsvetljava, bolj urejen odvoz vseh vrst odpadkov). Čeprav ima večina vzorčnih naselij in gospodinjstev urejen ovoz smeti, ne gre zanemariti tiste dele naselij oziroma gospodinjstev, ki to urejujejo sami po svojih zmožnostih in navadah. Nekatere odpadke sami kompostirajo, sežigajo, domala tretjina anketiranih pa nekatere odpadke odlaga na priložnostne kraje-divja odlagališča.

Po izvoru hrupa, ki je moteč v bivalnem okolju, moremo izbrana naselja ločiti na tista, kjer prebivalce moti hrup iz bližnjega industrijskega obrata, kot so npr. Zapuže, kjer prebivalce moti hrup iz tovarne in nekaterih obrtnih delavnic in predvsem žage ter naselja, ki so v neposredni bližini prometnih objektov. Poseben izvor hrupa v Radovljiški kotlini je letališče pri Lescah. Nad hrupom, ki ga povzročajo športna letala se najpogosteje pritožujejo prebivalci Lesc, Hraš, Zapuž in delno tudi anketirani v spodnjem delu Begunj. Tretji vir hrupa pa je avtomobilski promet, za katerega smo pričakovali, da je najbolj moteč pojav v naseljih ob gorenjski magistrali, vendar so ankete pokazale, da se nad tovrstnim hrupom pogosteje pritožujejo prebivalci naselij ob lokalnih cestah (Mlino).

Nadalje so ankete pokazale, da domačini opozarjajo na pretirano širjenje pozidave na kmetijske površine predvsem v Begunjah (del Begunj z ledinskim imenom Poddobrova), prepričani so namreč, da je v neposredni bližini naselja dovolj kmetijsko manj kvalitetnih površin, ki bi bile

primernejše za pozidavo. Očitno je problem širjenja naselja na obdelovalne površine prebivalcem Begunj skupen, saj pri odklonilnem odnosu ni razlik med domačini in priseljenci, kakor tudi ne med delavskimi in mešanimi gospodinjstvi. Po mnenju anketiranih je bilo intenzivno širjenje novogradenj na obdelovalne površine problematično tudi v Lescah, nekoliko redkeje pa so na ta problem opozarjali v Mlinem.

Z anketo smo skušali tudi oceniti kompleksen odnos prebivalcev do bivalnega okolja s tem, da smo jim ponudili štiri stopnje za ovrednotenje kvalitete okolja, kjer živijo (-z okoljem so zelo zadovoljni, ker čisto in urejeno, -z okoljem so zadovoljni, ker je v glavnem čisto, -z okoljem so nezadovoljni, ker je onesnaženo in -z okoljem so zelo nezadovoljni, ker je prekomerno onesnaženo). Med naselji, ki so še najbolj ohranila agrarno podobo, tako po zunanjem videzu, kot po socialno-ekonomski sestavi gospodinjstev in po intenzivnosti kmetovanja, sodijo Hraše, Bodešče in Mlino. Vsem naseljem je skupno, da so njihovi prebivalci po večini z okoljem zelo zadovoljni ali zadovoljni, okolje se jim zdi dovolj čisto, kljub pripombam, ki smo jih že omenili. V povprečju so kvaliteto bivalnega okolja nižje ocenili starejši prebivalci, predvsem upokojniki. Zelo zadovoljni z okoljem (čisto in urejeno) so tudi prebivalci novejših delov Lesc in Begunj ter Zapuž. Pozitivno mnenje o bivalnem okolju imajo prebivalci vseh starostnih, kakor tudi izobrazbenih skupin. Več nezadovoljstva do okolja pa se kaže med prebivalci starejših delov omenjenih naselij in to pogosteje med domačini kot med priseljenci.

11. ŠIRJENJE POZIDAVE NA KMETIJSKA ZEMLJIŠČA

Celotna radovljiška občina ima 30,4% kmetijskih površin od tega je 15% pašnikov, 11,6% travnikov in 3,5% ornih površin, gozda pa je 54,3%. Če primerjamo sedanje gozdne površine s stanjem izpred 10 let, vidimo, da njegov delež narašča. Proces ogozdovanja je bil v radovljiški občini med leti 1970 in 1980 kar 80% (Kladnik, 1981) in napreduje predvsem na račun zaraščanja pašniških površin. Delež kmetijskih površin se, kot drugod v Sloveniji tudi tukaj zmanjšuje, med leti 1970 in 1987 kar za 898 hektarjev, velik delež gre na račun zazidave kmetijskih površin, če pa pogledamo le obdobje po letu 1980 pa vidimo, da se je obseg kmetijskih površin rahlo povečal na račun agromelioracije pašnikov. Statistični podatki (Kmetijstvo, Zavod za statistiko) kažejo, da se je v 10-letnem

razdobju, po letu 1980 delež ornih površin (od kmetijskih) zmanjšal od 11,5% na 9,5%, delež travnikov od 37,8% na 34,9%, zaradi že omenjenih posegov pa se je povečal delež pašnikov od 50,6% na 55,6% (Rejec, 1989).

Že nekajkrat omenjeni problem izgube kmetijskih zemljišč na račun zazidave in širjenja urbanizacije v Radovljiški kotlini, smo poizkušali še podrobneje proučiti in valorizirati lokacije novogradenj po letu 1975. Raziskali smo genezo večjega dela naselij v Radovljiški kotlini (v ožem pomenu- kotlinsko dno), ki smo jo omejili na osnovi Ilešičeve regionalizacije (Ilešič, 1981), ki navaja, da Radovljiška ravnina ali Dežela vključuje naselja krajevnih skupnosti Lesce, Radovljica in Begunje. Obravnavali smo naselja: Lesce, Radovljica, Lipnica, Mošnje, Brezje, Mlaka, Srednja vas, Zadnja vas, Dvorska vas, Zapuže, Zgoša, Poljče, Begunje, Hlebce, Hraše, Nova vas, Vrbnje. S fotointerpretacijo letalskih posnetkov cikličnega snemanja (Geodetski zavod) smo inventarizirali obseg obravnavanih naselij leta 1975 in leta 1992, ko je bilo zadnje letalsko snemanje tega dela Slovenije. Na priloženih kartah so združene vse zgradbe v dve skupini, na tiste, ki so bile zgrajene pred letom 1975 in na novogradnje, ki so nastale med leti 1975 in 1992, poleg tega pa je na kartah označena tudi klasifikacija površin kamor se je širila novejša zazidava, ki smo jo povzeli po Srednjeročnem planu za obdobje 1986 in 1990 (kmetijstvo).

Analiza kart, predvsem pa primerjava kvalitete zemljišč in novogradenj kaže, da se je novejša pozidava v ekološko najbolj občutljivem delu Radovljiške kotline, v njenem ravninskem delu, praviloma izogibala najbolj kvalitetnih kmetijskih površin, da je potekala načrtno v smeri zapolnjevanja praznega prostora v okviru že obstoječega obsega naselij ter, da je v veliki meri upoštevala naravnogeografske karakteristike mikrolokacij. Osnovne značilnosti naraščanja posameznih naselij v zadnjem 17-letnem razdobju pa so: Lesce in Radovljico lahko obravamo kot skupen poselitveni kompleks, saj se prostorsko gledano že zraščata. Vse novogradnje v teh dveh naseljih so nastale na zemljiščih 2. (manj kvalitetnega) razreda. Razen v redkih izjemah (na robu savske ježe in severozahodnem robu Lesc), je šlo za zapolnjevanje praznih parcel znotraj obeh naselij pa tudi na vmesnem pasu, ki obe naselji že spaja (glej karto). V Hrašah je v proučevanem obdobju nastalo 27 novogradenj (upoštevaje vse vrste objektov), od tega kar polovica (14) na boljše ovrednotenih zemljiščih (1. razred). V sosednjih Hlebcih pa so z novogradnjimi

Karta: ŠIRJENJE NEKATERIH NASELIJ V RADOVLJIŠKI KOTLINI

ZGRADBE:

zgrajene do leta 1975

zgrajene med leti 1975 in 1992

zgradba je bila med leti 1975 in 1992 porušena

(vir: Ciklično aerosnemanje, Geodetski zavod Slovenije)

KATEGORIZACIJA KMETIJSKIH ZEMLJIŠČ

1. razred

2. razred

(vir: Srednjeročni plan za obdobje 1986 - 1990, Kmetijstvo)

Brezje

BREZJANSKO POLJE

NOSČE

DOBRAVA

Mosnje

ZGORNJE POLJE

SPODNJE POLJE

DOBRNICE

LEODIANA

DOLE

POD POTMI

BRDO

Hrase

SREDKU

ZA HLEBCI

POD ROBOM

Hlebce

Hlebce

Hlebce

VELIKE N.

Zadružni dom

Rusti grad

Podgradovo

Zgornja Lipnica

Krt

Rokan

Vorina

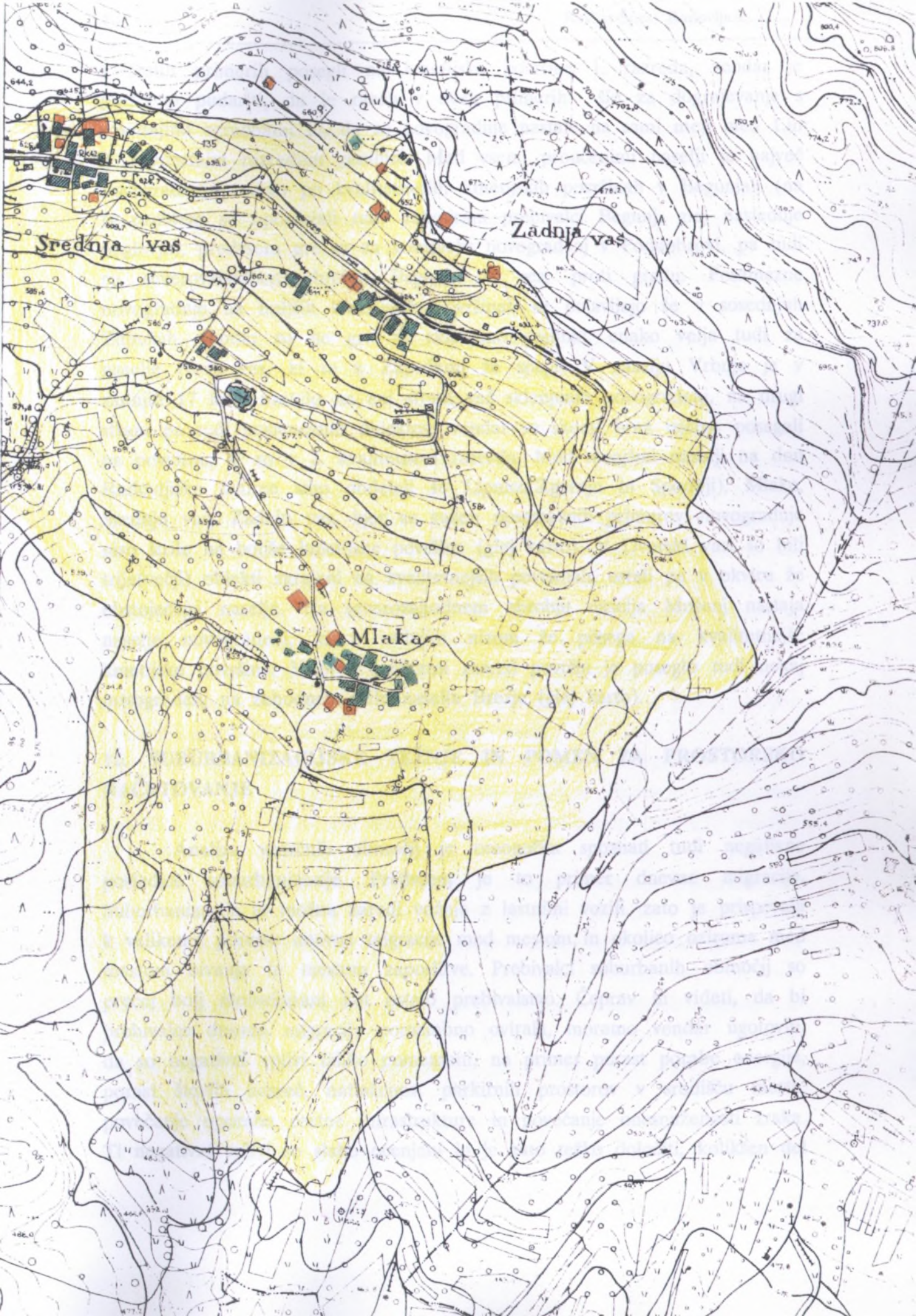
Urban

Spodnja Lipnica

Boštic

LIPNICA

Srednja vas

Zadnja vas

Mlaka

v šestih primerih posegli na kmetijske površine 1. razreda, vendar je potrebno poudariti, da je razen v dveh primerih šlo za dograjevanje s sosednjimi zgradbami in, da so novogradnje nastale na sami meji med 1.in 2. kvalitetnim razredom zemljišč. Med vsemi proučenimi naselji je največ novogradenj poseglo po kvalitetnejših kmetijskih površinah v Begunjah (na ta problem so opozarjali tudi anketirani prebivalci Begunj, glej naslednje poglavje), predvsem gre tu za kompleks novogradenj v Poddobrovi, pa tudi na severovzhodben obrobju Begunj, ob cest proti gradu. Posamezne novogradnje na boljših kmetijskih površinah se pojavljajo še v sosednjih Zapužah, vendar tu ne gre za sklenjeno gradnjo, enako velja tudi za naselje Nova vas, ki se z Zapužami že spaja. V naselju Vrbnje je v zadnjih 17 letih nastalo na eni strani več sklenjenih novogradenj, na drugi strani pa tudi posameznih objektov, vendar so skoraj brez izjeme posegali na površine, ki so v 2. kvalitetnem razredu. Med manjšimi naselji na dnu Radovljiške kotline smo obdelali še Lipnico(Zgornjo in Spodnji), Mlake, Srednjo vas, Zadnjo vas, kjer se razen posameznih primerov novogradnje niso širile na boljše kmetijske površine (glej karto). V Dvorski vasi so bili trije(večji) objekti zgrajeni na kvalitetnejših površinah, ostali pa v okviru že obstoječega naselja. Na severozahodnem obrobju naselja Mošenj nastaja naselje novogradenj, ki z zadnjim nizom že posega na kvalitetnejše kmetijske površine. V prvi, kvalitetni razred površin je poseglo tudi nekaj novogradenj na zahodnem delu naselja Brezje (glej karto).

12. SUBURBANIZACIJSKE TEŽNJE IN POMEN ZA PROSTORSKO NAČRTOVANJE

Analiza vzorčnih območij je omogočila spoznati tudi negativne posledice suburbanizacije. Predvsem je to primer dnevne migracije. Suburbanizacija je možna zaradi vožnje z lastnimi vozili, zato je prispevala k velikemu porastu dnevne migracije med mestom in okolico oziroma med mestom bivanja in mestom zaposlitve. Prebivalci suburbanih območij so precej bolj motorizirani kot ostalo prebivalstvo. Čeprav ni videti, da bi prebivalce dnevna migracija pomembno ovirala, moramo vendar ugotoviti, da so negativni vplivi lahko pomembni, na primer porast porabe energije, porast števila nesreč, natlačenost parkirnih prostorov v središču mesta, povečanje uporabe cestne infrastrukture in povečanje onesnaženosti zraka. Ti negativni vplivi so slabo ocenjeni in je zato težko določiti, kolikšen del

odpade na suburban pojav. Ne moremo pa zanikati, da ima anarhičen razvoj individualnih hiš lahko hude posledice na področju prometa. Pri prevozu šolarjev (predvsem srednješolcev) je problem še bolj zaostren. Urniki skupinskih prevozov na delo so običajno nezdržljivi z urniki šolskih otrok. Včasih je drugo vozilo neobhodno za rešitev tega problema.

Drugi negativni aspekt suburbanizacije je oviranje kmetijskega razvoja. Porast cene kmetijske zemlje, različne oblike špekulacij ter razkosavanje zemlje zaradi suburbanega razvoja so dokazane v številnih slovenskih primerih.

Seveda to ni edina oblika razseljevanja mestnega prebivalstva v okolico. Vse pogosteje namreč mestni prebivalci kupujejo parcele v obmestnih naseljih, posebno tam, kjer je dostopnost do mesta (tudi z javnimi prevoznimi sredstvi) dobra, in si tam zgradijo hiše. Zaradi pomanjkanja stanovanj v osrednjem mestu se preseljujejo prebivalci predvsem v bližnja manjša obmestna naselja. Eden od možnih načinov razreševanja socialnih problemov v mestu je tudi ta (posluževala so se ga številna slovenska industrijska podjetja), da se socialno problematičnim prebivalcem odobre ugodni kreditni pogoji za gradnjo stanovanjske hiše v obmestnem naselju. V tem primeru ne gre za razseljevanje mestnega prebivalstva, ki zaradi svojega socialnega statusa lahko uresniči svoje sanje o bivanju zunaj mesta, ampak za najnižji sloj prebivalstva, ki mu je družba "omogočila", da namesto v mestu, lahko živi v precej boljših bivanjskih razmerah na podeželju v bližini mesta.

Naslednje pomembno gibalno, ki selitvene tokove usmerja iz mest na obrobja, so cene zemljišč v mestih, ki so posledica odsotnosti dolgoročne zemljiške politike in/ali nemožnosti zagotovitve primernih (cenenih) površin za gradnjo enodružinskih hiš v mestih.

Peti vzgib za selitve prebivalstva iz mesta predstavlja onesnaževanje okolja vseh vrst, ki se pojavljajo v stanovanjskih območjih v vseh mestih po svetu in tudi v Sloveniji. Ti razlogi predstavljajo močan motiv za selitve iz mest v okolico. Nadaljnjo pomembno vlogo pri selitvenih procesih igrajo tudi selitve proizvodnih, predvsem servisnih obratov iz mesta na obrobje. Ta proces pri nas še pospešuje gospodarska recesija zadnjih let in naraščanje brezposelnosti, katere prostorski učinki še niso ustrezno ovrednoteni.

To je le nekaj pripomb, ki se tičejo suburbanizacije, zagotovo pa niso vse. V vsakem primeru vidimo, da izbruh suburbanizacije pogojuje

nekontrolirane socialnoekonomske in urbanistične učinke. Ti pa s seboj prinašajo vrsto pomembnih problemov na regionalni ravni in lahko si mislimo, da sedanje politične in administrativne organizacije niso pripravljene, da se z njimi soočijo.

13. RAVEN PRILAGAJANJA NADALJNJEMU RAZVOJU NASELIJ

Slovenska značilnost je v veliki razpršenosti naselij. Manj kot dva milijona ljudi živi v šest tisoč naseljih in ima pri tem le dve mesti z nad sto tisoč prebivalci. V pogledu velikosti naselij imamo opraviti z razmeroma majhnimi mesti in velikanskim številom vasi ter zaselkov, kar ima svoje globoke zgodovinske korenine. Tak način poselitve ustvarja zelo raznovrstno in težko problematiko racionalnega opremljanja in rabe prostora tako glede prometne in komunalne infrastrukture kakor glede družbenih služb, da varstva okolja sploh ne omenjamo.

Težnje fizičnega razvoja naselij in stanje v okolju skrbijo danes že slehernega občana, čeprav se taisti slehernik, kadar gre za njegovo osebno prizadetost, obnaša, kot mu tisti hip ustreza. Hišo si postavi na očetnjavi kar sredi polja in ponavadi tako, da se ne sklada z okoljem; zadovolji se z greznico, ki onesnažuje podtalnico, za vogal se vozi v službo z osebnim avtomobilom in soustvarja prometno gnečo ter troši gorivo... Posledica je stihijsko razraščanje naselij, posledice pa so tudi družbene in gospodarske.

Prehod mesta v urbanizirano okolico je torej že realiziran, čeprav dokončna oblika te nove etape še ni določena. Naloga poklicnih urejevalcev prostora in politikov je dati temu urbanemu območju zadostno sovisnost, ki bo omogočila harmoničen razvoj gospodarskih in socialnih dejavnosti. Urbana ekspanzija preko tradicionalnih mestnih meja in nastajanje aglomeracij se je pri nas znašla pred neobstoječimi ali slabimi (bolje: nepripravljenimi) možnostmi za načrtovanje, ki bi bilo zmožno usmerjati razvojne težnje. Predvidljivi razvoj širjenja suburbanizacije bo pripeljal še do poslabšanja neskladij med mesti in bližnjimi obmestji. Zato je eden možnih ukrepov za doseg tega cilja lahko tudi pravna ali upravna ureditev mest skupaj z urbanimi območji. Mesta morajo organsko rasti, prerasti sedanje meje in predvsem v prostorsko - organizacijskem smislu zaživeti kot mestne (urbane) regije. Pri tem imamo v mislih delitev funkcij in izgradnjo prostorsko - razvojnega koncepta, vendar ne tako kot doslej, v smislu enostavne "razpršene pozidave". Prav zato, ker se okoli

vseh slovenskih mest bližnja naselja preprosto neusklajeno širijo, je prav zadnji čas, da pričnemo organizirano in na usklajen način usmerjati proizvodne kapacitete, centralne in mestotvorne dejavnosti ter gradnjo stanovanj na eni strani, na drugi pa ohranjati vmesne zelene površine. Mesta so rastle iz obstoječega, ne pa iz svojih načrtno zasnovanih vlog v širšem prostoru. Tako logiko prostorskega razvoja je mogoče zaslediti v vseh urbanih, še posebej pa regijskih središčih. Pri tem je še posebej opazna ekonomska šibkost pa tudi kulturna osveščenost in vrstni red vrednot.

Empirične raziskave suburbanizacije opozarjajo na dvoje problemov. Prvo pomembno spoznanje je, da je dinamična preobrazba obmestij posledica intenzivnega priseljevanja, dnevne migracije ipd. povezana s pospešeno izgradnjo stanovanj in drugimi raznovrstnimi (ekonomskimi) aktivnostmi prebivalstva. Drugo pomembno spoznanje pa je v privlačnosti suburbaniziranega območja, ki rezultira pojav dodatnih prostorskih obremenitev v donedavna podeželskem prostoru. Obremenitve se izražajo s pritiskom na:

- spreminjanje avtentične (klasične) rabe podeželja;
- vsakodnevno potovanje delovne sile, ki je zaradi "individualnega prometnega sistema" velik porabnik časa in energije.

Potek suburbanizacije po svetu in pri nas potrjuje, da obmestja (suburbanizirana območja) postajajo prehodna območja med mestom in podeželjem. Na določen način se ta območja "specializirajo" tako, da služijo predvsem bivanju zaposlenih, ki delajo v mestu (spalna območja). Zahteve (in izsiljevanja) po nepretrganem naraščanju novih (pretežno) stanovanjskih površin v obmestjih slovenskih mest pospešuje nizka cena (stavbnih) zemljišč, nedorečena zemljiška politika in neizdelana zasnova nadaljnjega razvoja poselitvenega sistema, ki je stihijski inzaradi pretežno dolinskega reliefa linearen - čeprav se pojavlja v "plasteh" okoli mest itd. Vidne posledice pa postopoma vodijo k izgubljanju (uničevanju) ekološko vrednih in "nezazidljivih" prostih površin.

Ugotovljene disparitete v razvoju mest in obmestij ter neizogibne tendence suburbanih območij, ki so odsev gospodarskih in socialnih sprememb v družbi in se kažejo v (fizični in "kulturološki") preobrazbi obmestne pokrajine, naravnost terjajo spremembe, ki naj pokažejo izhod iz krize, v katero je zašla politika urejanja prostora. Leta in leta razvojnih zasnov regionalne politike nismo uresničevali, zato položaj slovenskega

naselbinskega sistema ni odraz le slabih konceptov regionalne politike, marveč je v tem, da zasnov in ciljev policentričnega razvoja zavestno nismo znali (hoteli) uresničiti. Pač pa se je okoli mest oblikoval naselbinski sistem, ki bi ga lahko poimenovali tudi kot "točkovno - aksialnega". S tega vidika za politiko urejanja prostora niso najpomembnejše posledice v tem, da spreminjamo zasnov regionalnega razvoja in cilje, marveč v tem, da pripravimo spekter ukrepov (kriterijev) ter jih dosledno izvajamo. Zato je potrebno predhodno izdelati splošno razvojno politiko, njej pa mora slediti ustrezen sistem koordinacije.

Radovljiška kotlina in predvsem njeno dno je ekološko pester, zelo dinamičen ter za antropogeno preobrazbo občutljiv svet, posebno za intenzivne gospodarske oblike, ki globoko alpsko kotlino lahko preobrazijo v industrijsko - urbano pokrajino.

Velik del Radovljiške kotline je zaledje delovne sile za bližnja industrijska središča. Zato je tudi močnejše urbanizirano in glede komunalne oskrbe zahtevnejše. Zaradi turistične funkcije je problematika onesnaževanja okolja teritorialna in sezonsko še okrepljena.

14. UPORABLJENA LITERATURA

Gams, I., 1981, Pokrajinsko-ekološka sestava Gorenjske, Zbornik Gorenjska, Ljubljana

Geodetski zavod Slovenije : Letalski posnetki cikličnega snemanja leta 1975 in leta 1992

Gosar, L., 1975: Prometna dostopnost v Sloveniji. Geografski vestnik, XLVII, str. 91-105.

Gosar L., Mihevc P., Jakoš A., 1981 : Pomen tipologije naselij za planiranje. Geografski vestnik LII, Ljubljana, str. 63-77.

Ilešič, S., 1981, Gorenjska, njena regionalna opredelitev in notranja regionalna razčlenitev, Zbornik Gorenjska, Ljubljana

Kladnik, D., 1981, Izraba tal na Gorenjskem, Zbornik Gorenjska, Ljubljana

Klemenčič, V., 1960, Problemi gospodarsko - geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII, Ljubljana.

Klemenčič, V., 1971: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. Geografski zbornik XII, SAZU str. 135-220. Ljubljana.

- Klemenčič, V., 1991:** Tendence spreminjanja slovenskega podeželja, Geografski vestnik LXIII, str. 25-39, Ljubljana.
- Kocbek, J., 1981:** Pojem merila v arhitektonskem in urbanističnem oblikovanju. Urbanistični inštitut SRS, Ljubljana.
- Kokole, Vl. in Kokole, Ve., 1969:** Urbanizacija podeželja v Sloveniji. Geografski vestnik XLI, Ljubljana, str.: 3-23.
- Kokole, Vl., 1976:** Prispevek k identifikaciji ruralno-urbanega kontinuuma, Geografski vestnik, XLVIII, str. 93-108.
- Macura, M., 1954,** Kriterijum za razgraničavanje gradskog seoskog stanovništva. Statistička revija, št. 3-4, Beograd.
- Ogorelec, B., 1989:** Analiza ruralne pokrajine za potrebe prostorskega planiranja. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerza v Ljubljani, Ljubljana.
- Požeš, M., 1991:** Razvoj podeželskih naselij v občini Koper. magistrska naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Pogačnik, A., 1986:** Prostorski vzorci naselij enodružinskih hiš v Sloveniji in njih urbanistično usmerjanje. Univerza E. Kardelja v Ljubljani, VTOZD gradbeništvo in geodezija, Ljubljana.
- Radinja, D. Plut, M.Špes, 1983,** Družbeno-geografske posledice degradacije okolja in vplivno območje industrijskega centra Jesenice, elaborat, IGU, Ljubljana
- Ravbar, M., 1978:** Preobrazba naselij slovenskih mest s črno gradnjo, Varstvo narave 11, str. 17-34, Ljubljana.
- Ravbar, M., 1988:** Novejši razvoj naselij v Radovljiški kotlini. Sbornik praci 18, ČSAV, Brno.
- Ravbar, M., 1989:** Novejši tokovi urbanizacije v SR Sloveniji. Dela št. 6. Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. Ljubljana, str. 218-230.
- Rejec-Brancelj, I., 1989,** Kmetijstvo na Zgornjem Gorenjskem in okolje, Geographica Slovenica, Ljubljana
- Roth, P., 1983:** Suburbanisierung im Wohnbereich der Gemeinde Riedstadt, Kreis Gross-Gerau; Rhein-Mainische Forschungen, Bd. 97, Frankfurt.
- Smailes, A., G., 1975:** The Definition and Measurement of Urbanisation. Essays on World Urbanisation, str. 1-15, London.

Srednjeročni plan Radovljice za obdobje 1986-1990 (Kmetijstvo)

Vresk, M., 1985: Oblici urbanizacije i prostorna pokretljivost stanovništva središnje Hrvatske. Geografski glasnik, št.47, Zagreb.

Vrišer, I., 1956: Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane. Kronika 2, Ljubljana.

Vrišer, I., 1959: Nastanek in razvoj Nove Gorice. Geografski vestnik, XXXI. Ljubljana.

Vrišer, I., 1963: Rudarska mesta Zagorje; Trbovlje, Hrastnik. Ljubljana.

Vrišer, I., 1965: Geografska izhodišča pri omejevanju mest in njihovih vplivnih območij. Geografski vestnik XXXVII. Ljubljana str. 143-160.

Vrišer, I., 1969: Mala mesta v SR Sloveniji. Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana, str. 37.

Vrišer, I., 1977: Urbanizacija občin v Jugoslaviji (v luči factorske analize). Geografski vestnik, XLIX, str. 131-138, Ljubljana.

Vrišer, I., 1984: Urbana geografija. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana.

Vrišer, I., 1990: Ekonomskogeografska regionalizacija republike Slovenije. (Na podlagi vplivnih območij centralnih naselij in dejavnostne sestave prebivalstva). Geografski zbornik XXX, str. 129-247.

Zavod za statistiko, Statistični podatki po občina, Kmetijstvo

Zoilkowski, J., A., 1964: Tendencije u sociološkom istraživanju procesa urbanizacije u Europi. Seminar OUN "Politika i planiranje gradskog razvoja u Varšavi, 1952. Prevod Savezni zavod za urbanizam, Beograd, str. 178.

Žuljić, S., 1970: Proces urbanizacije na prostoru Jugoslavije. Značenje i predvidivi tok promena do 1985. godine. Ekonomski Institut, Zagreb.